

Rijswijk

Cultuurhistorische Verkenning Rijswijk-Zuid

3 juli 2010

Cultuurhistorische Verkenning Rijswijk-Zuid

Auteur: J.M. Koot
3 juli 2010

Gemeente Rijswijk
Postbus 5305
2280 HH Rijswijk
www.rijswijk.nl/rijswijkzuid

1. Inleiding

Tussen de Rijksweg A4 en de gemeentegrens met Delft ligt het plangebied Rijswijk-Zuid. In de komende jaren zal het gebied ingrijpend worden gewijzigd door woningbouw en de aanleg van bedrijventerreinen. De gemeente Rijswijk is rijk aan cultuurhistorische waarden. Tot deze waarden worden zaken gerekend als monumenten, beeldbepalende panden, objecten als bruggen, hekwerken en schoorstenen, archeologische vindplaatsen maar ook structuren als wegen, verkavelingspatronen en andere landschappelijke elementen.

Ook binnen het plangebied Rijswijk-Zuid zijn veel cultuurhistorische waarden. In het plangebied bevinden zich verschillende rijks- en gemeentelijke monumenten. Uit een verder verleden zijn resten van een middeleeuws klooster bekend. De oudste tot op heden gevonden bewoningsresten dateren van de Nieuwe Steentijd. Dergelijke oude resten zijn gevonden in het noordelijk deel van het deelplangebied Sion.

Tot op heden is Rijswijk-Zuid beperkt onderwerp van onderzoek bij historici en archeologen geweest. Afgelopen jaren zijn enkele deelstudies opgesteld en publicaties verschenen. Een synthetiserende publicatie over Rijswijk-Zuid is nog niet voorhanden.

Voor Rijswijk-Zuid moet een Milieu Effect Rapportage (MER) worden opgesteld. Eén van de onderdelen is het effect op de cultuurhistorische waarden. In deze cultuurhistorische verkenning wordt een overzicht gepresenteerd van de cultuurhistorische waarden in Rijswijk-Zuid, voor zover dit nu mogelijk is. Het is een tussenstand van onze kennis van het plangebied. Vooral de archeologische aspecten vergen nog veel onderzoek. Het veldonderzoek is pas mogelijk wanneer percelen beschikbaar komen. In deze studie wordt wel een archeologische verwachting uitgesproken. Het overzicht van de cultuurhistorische waarden is opgesteld door het Bureau Monumentenzorg en Archeologie van de afdeling Stad en Samenleving, sectie ROVM van de gemeente Rijswijk. De effecten van het ontwikkelingsplan Rijswijk-Zuid op de cultuurhistorische waarden zijn beschreven door Oranjewoud en opgenomen in de MER.

In de komende jaren worden in het plangebied zo'n 4250 woningen gebouwd en nieuwe bedrijventerreinen aangelegd. Daarnaast worden waterpartijen aangelegd en voorzieningen tot stand gebracht. Het agrarische karakter van Rijswijk-Zuid zal daardoor geheel verdwijnen.

2. Beschrijving van het plangebied

Het plangebied Rijswijk-Zuid wordt begrensd aan de noordzijde door de Rijksweg A4, aan de zuidzijde door de Kastanjewetering, aan de oostzijde door de Vliet en aan de westzijde door Den Dulder en de Noordhoornsewetering. Het gebied beslaat ongeveer 320 hectare.

Het gebied ten westen van de belangrijke verkeersweg tussen Delft en Den Haag en de Prinses Beatrixlaan wordt Sion genoemd en is ongeveer 75 ha. groot. Het is vooral bebouwd met tuinderskassen. Tegen de Rijksweg A4 liggen wat percelen weiland en struiken. Ook is er een fietscrossbaan. Verspreid over het gebied staan enkele woningen. Eind 2009 is begonnen met de sloop van de tuinderskassen zodat langzaam maar zeker de kassen in aantal afnemen. Hierna wordt als naam voor dit deelgebied 'Sion' aangehouden.

Het gebied tussen de Prinses Beatrixlaan en de Lange Kleiweg, 't Haantje genaamd, wordt gedomineerd door weilanden, afgewisseld met verspreid gelegen tuinderskassen, bedrijven en (voormalige) volkstuincomplexen. Het gebied is ongeveer 145 ha. groot. De woningen staan vooral langs de Kastanjewetering. Het gebied wordt doorsneden door de spoorbaan Den Haag-Rotterdam. Het gebied ten oosten van de spoorlijn wordt hierna aangeduid als 't Haantje-Oost, het gebied ten westen van de spoorlijn als 't Haantje-West.

Het noordelijk deel van het deelplangebied 't Haantje is als park ingericht. Dit park, het zogeheten Wilhelminapark, is in twee fasen aangelegd. Eerst vond in de periode (1972-1975) de stort plaats van huisvuil waarna de beide stortbergen met grond werden afgedekt. Vervolgens kwam het park tot stand. Daarna werd het park in 1984 in zuidwestelijke richting uitgebreid door het beplanten van enkele percelen weiland met bomen en de aanleg van een parkeerterrein.

Het gebied tussen de spoorlijn en de Lange Kleiweg is ingevuld met een sportpark en een evenementenhal (noordelijke helft) en tuinderskassen, een volkstuintuincomplex en weilanden (zuidelijke helft).

In het oostelijk deel van Rijswijk-Zuid ligt tussen de Rijksweg A4, De Vliet en de Lange Kleiweg ingeklemd en laatste deelgebied. Dit driehoekige gebied is zeer divers van karakter. In de zuidelijke punt is overwegend bebouwd met woningen. Ook vinden we op deze locatie een watertoren, gebouwd in 1911. Het noordelijk deel wordt gedomineerd door het Elsenburgerbos. Dit park is aangelegd na de winning van klei en zand waarna de winputten werden volgestort met bouwpuin en afval waarover het park werd aangelegd. Aan de oostzijde van het Elsenburgerbos ligt het volkstuintuincomplex Lommerrijk. Tussen het Elsenburgerbos en de woningen is een gevarieerd gebied waarbinnen het complex van TNO domineert. Aan de zuid- en oostzijde van TNO liggen weilanden. Langs de Heulweg, een zijstraat van de Lange Kleiweg, ligt een bescheiden bedrijventerrein. Verspreid over het gebied bevinden zich enkele woningen, vooral aan het Jaagpad. Dit deelgebied wordt in deze studie TNO/Pasgeld genoemd.

Afbeelding 1: ligging plangebied

3. Administratieve gegevens

Datum	: juni 2010
Opdrachtgever	: Gemeente Rijswijk Programmabureau Postbus 5305 2280 HH Rijswijk
Uitvoerder	: Gemeente Rijswijk Afdeling Stad en Samenleving Sectie ROVM Bureau Monumentenzorg en Archeologie
Bevoegd gezag	: Gemeente Rijswijk
Naam deskundige	: dhr. drs. J.M. Koot (archeologie) dhr. Drs. E. Rinia (monumenten)
Beheer en plaats van documentatie	: Gemeente Rijswijk Bureau Monumentenzorg en Archeologie Bogaardplein 15 2284 DP Rijswijk

Locatie

Toponiem	: Rijswijk-Zuid
Plaats	: Rijswijk-Zuid
Gemeente	: Rijswijk
RD-coördinaten	: X=81.625 ; Y= 448.440 (westen) X=82.160 ; Y= 447.715 (zuiden) X=83.645 ; Y= 448.760 (oosten) X=83.440 ; Y= 450.730 (noorden)

Kadastrale gegevens

Kadastrale aanduiding	: Gemeente Rijswijk, secties I, H en G (alle gedeeltelijk)
-----------------------	---

Planvorming in Rijswijk-Zuid

Binnen het plangebied Rijswijk-Zuid vinden gelijktijdig diverse projecten plaats. Naast de ontwikkeling van een woningbouwlocatie vindt de aanleg plaats van een 150kV-leiding door Tennet. De 150 kV-leiding wordt aangelegd door het noordelijk deel van Rijswijk-Zuid.

Een ander project is het zogeheten Zwethzone project. Dit regionale project speelt zich af rondom het watertje De Zweth. In het Rijswijkse deel van de Zwethzone wordt het grondgebied rondom dit water heringericht, een fietspad aangelegd en vindt vergroting plaats van bestaande vijvers om de waterbergende capaciteit binnen Rijswijk te vergroten. Met de vergroting van de capaciteit wordt ook voor het woningbouwproject Rijswijk-Zuid (deels) vervangend water gerealiseerd. De vergroting van de waterbergende capaciteit vindt grotendeels plaats in het gebied ten noorden van De Zweth. In het deelplangebied 't Haantje zal eveneens een waterpartij worden aangelegd.

In het oostelijk deel, deelgebied TNO/Pasgeld, bevindt zich het TNO-complex. Er is al langere tijd het voornemen om TNO te verplaatsen naar een andere regio. In dat geval zullen ook voor dit deelgebied nieuwe inrichtingsplannen kunnen worden gerealiseerd als onderdeel van de bouwlocatie Rijswijk-Zuid.

4. Relatie met (andere) beleidsnota's

Voor de cultuurhistorische waarden zijn de volgende beleidsstukken van belang:

-het vigerende bestemmingsplan Rijswijk-Zuid

Voor de parken is het 'nieuwe' bestemmingsplan van september 2008 van toepassing. Voor de overige gebieden geldt het 'oude' bestemmingsplan.

In het oude bestemmingsplan is geen aandacht voor de cultuurhistorie met uitzondering van de aanlegvergunningvereiste voor het gebied binnen de waterpartijen aan de Sionsweg (het terrein van klooster en buitenplaats Sion).

Voor die delen van het plangebied waarvoor het 'nieuwe' bestemmingsplan van toepassing is, zijn voorwaarden met betrekking tot archeologische waarden opgenomen.

-gemeentelijke nota Monumenten- en archeologiebeleid Gemeente Rijswijk 2005-2009

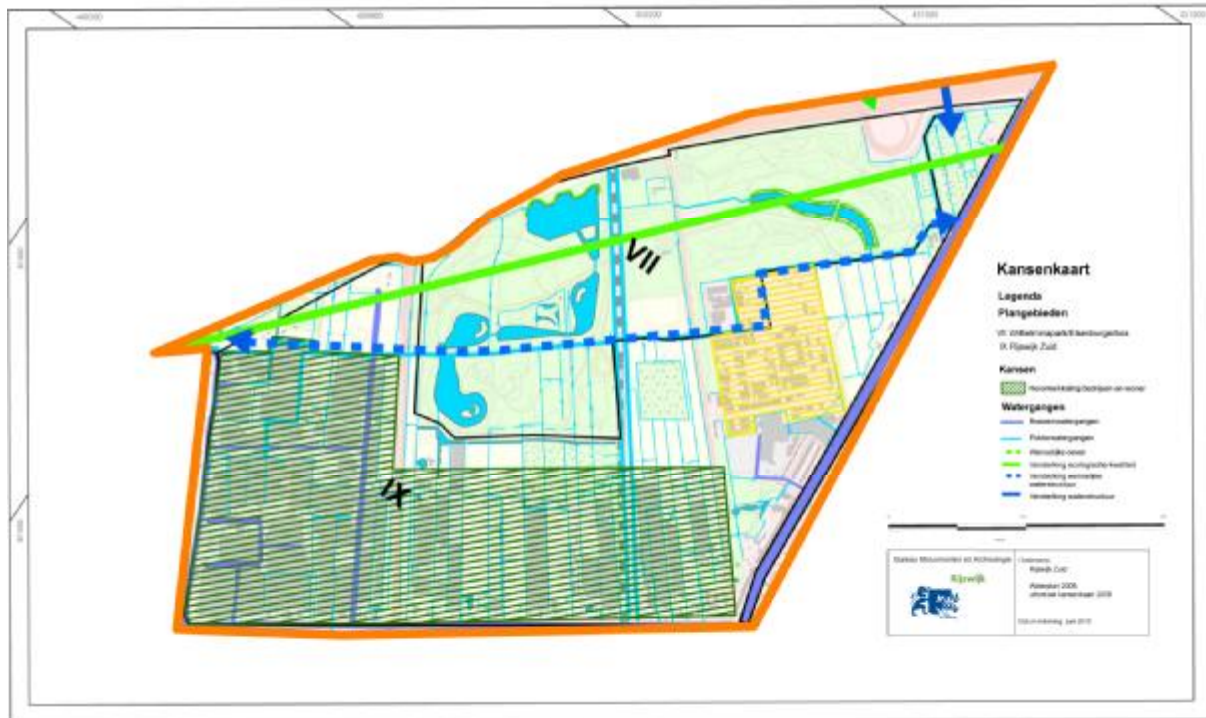
Een nieuwe beleidsnota is in voorbereiding. De huidige nota bevat een Indicatieve Archeologische Waardenkaart. Rijswijk-Zuid heeft op deze kaart de status van: 'terrein van hoge archeologische waarden' en de status 'terrein van archeologische waarden'. Een geactualiseerde waardenkaart is in paragraaf 7.2 'Archeologisch verwachting' opgenomen.

-Cultuurhistorische Hoofdstructuur van de Provincie Zuid-Holland

De archeologische waarden verschillen per deel van Rijswijk-Zuid. Het terrein ten zuiden van de A4 met daarin bewoningsresten uit de Nieuwe Steentijd, de Romeinse tijd en de Late Middeleeuwen is aangeduid met de status 'terrein van zeer hoge archeologische waarde' (37 E – 116, Monumentnummer: 16193). Het terrein van het klooster en buitenplaats Sion heeft de aanduiding 'hoge archeologische waarde' (37E-104, monumentnummer: 10715). De overige delen hebben de status 'redelijke tot grote kans op archeologische sporen' of 'zeer grote kans op archeologische sporen'.

-Waterplan Rijswijk

In het Waterplan Rijswijk wordt ook aandacht besteed aan de cultuurhistorisch waardevolle wateren binnen Rijswijk. Binnen het onderzoeksgebied is dit onder meer de Spieringswetering, die tevens de poldergrens vormt tussen de Plaspoelpolder enerzijds en de Hoekpolder en de Schaapweipolder anderzijds. In het plangebied is de van oorsprong middeleeuwse strokenverkaveling op verschillende plaatsen gaaf bewaard gebleven. Een bijzondere plek neemt 'De Oude Zweth' in. Voor de context van de Zweth wordt verwezen naar paragraaf 6.1. In de zuidwesthoek van Rijswijk-Zuid (zuidelijk deel van Sion) heeft de verkaveling een blokvormige structuur. Deze structuur hangt samen met de tuinaanleg van de buitenplaats Sion en latere wijzigingen voor de tuinbouw. Mogelijk dateren enkele wateren als de brede waterpartijen rondom het voormalige hoofdstreken nog uit de kloosterperiode. Langs de randen van het plangebied zijn de hoofdwatgangen als de Kastanjewetering, de Vliet en de Noordhoornsewetering van cultuurhistorische waarde. In het Waterplan van de Gemeente Rijswijk wordt aangegeven de cultuurhistorisch waardevolle wateren te benutten voor de herinrichting van Rijswijk-Zuid.

Afbeelding 2: waterplan 2008

-Monumentenwet 1988, herzien 2007.

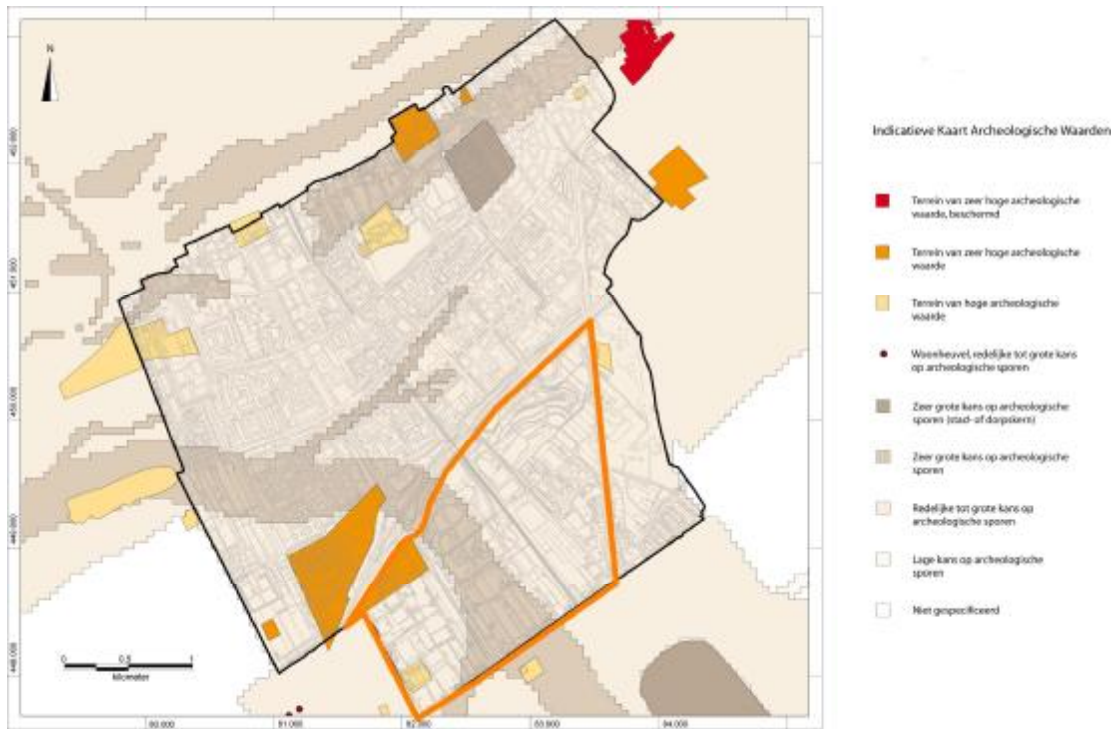
De Monumentenwet 1988 is gericht op het behoud en een zorgvuldige omgang met de cultuurhistorische waarden. Er bevinden zich geen archeologische rijksmonumenten in Rijswijk-Zuid. Wel hebben enkele gebouwen de status van Rijksmonument.

-Monumentenverordening 2008 van de Gemeente Rijswijk

De verordening regelt de bescherming van aangewezen gemeentelijke monumenten.

-Indicatieve Kaart Archeologische Waarden (IKAW)

De Indicatieve Kaart Archeologische Waarden (IKAW) is gemaakt door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en geeft op hoofdlijnen de archeologische trefkans weer. De kaart is zeer grofmazig. De archeologische verwachtingskaart van de gemeente Rijswijk (zie paragraaf 7.2) is een verfijning van deze kaart, mede op basis van recent onderzoek en kennis van het taakveld Archeologie van de gemeente Rijswijk. Het plangebied heeft volgens de IKAW een 'hoge trefkans' en een 'middelhoge trefkans' op archeologische sporen.

Afbeelding 3: IKAW

-Beleid Belvédère en Besluit Ruimtelijke Ordening, art. 3.1.6

Er dient rekening te worden gehouden met de aanwezige historische structuren, ondergronds en bovengronds. Waar mogelijk dienen deze te worden versterkt.

-Modernisering Monumentenzorg (MoMo)

Beoogd beleid is een betere samenwerking tussen erfgoed specialisten en specialisten binnen de Ruimtelijke Ordening.

5. Historie en geologie van het plangebied

5.1 Nieuwe Steentijd

De top van de Pleistocene zanden liggen op ongeveer 15 tot 18 meter beneden het huidige maaiveld. Dit landschap is vanaf het begin van het Holoceen bedekt met jongere sedimenten en lagen veen. In het Pleistocene landschap leefden mensen. Door de diepe ligging zijn hiervan geen gegevens bekend. Het niveau ligt zo diep dat deze binnen Rijswijk-Zuid niet zal worden bereikt bij de voorgenomen grondwerkzaamheden, voor zover nu bekend.

De bovenste meters van de bodem van Rijswijk-Zuid zijn tot stand gekomen in het Holoceen. Het begin van het Holoceen, zo'n 10.000 jaar geleden, kenmerkt zich door de stijging van de temperatuur. Hierdoor smolten de poolkappen dusdanig, dat er veel water vrij kwam. Door de stijging van de zeespiegel kwam een laag gelegen gebied onder water te staan en ontstond aldus de Noordzee. De kustlijn van Nederland verschoof steeds verder in oostelijke richting. Hierbij werden telkens lagen zand en klei afgezet (Laagpakket van Wormer). Omstreeks 4100 voor Chr. kwam hierin verandering. De kustlijn stabiliseerde zich enige tijd en verplaatste zich vervolgens weer terug in westelijke richting. Van deze oudste holocene kustlijn is door latere kustontwikkelingen slechts een klein deel bewaard gebleven. De restanten van de kustlijn bevinden zich in een zone die zich uitstrekt van de gemeente Westland en door Rijswijk tot in Leidschendam. Het plangebied Rijswijk-Zuid ligt bovenop deze oude kustlijn.

De oudste sporen van menselijke activiteiten in het kustgebied van West-Nederland worden in deze zone aangetroffen. Voor de eerste maal zijn deze vondsten in 1993 gedaan in het cunet van Rijksweg 4. Het ging hierbij om twee vindplaatsen die zich (deels) binnen het plangebied van Rijksweg 4 bevinden. In latere jaren zijn in de directe omgeving nog enkele vindplaatsen aangetroffen waaronder op Ypenburg en net buiten het plangebied in de Harnaschpolder. De bewoning vond plaats in de periode 3800 - 3400 voor Chr.

De mensen leefden op lage duinen en hielden zich bezig met landbouw en jacht. Daarnaast verzamelden zij in de omgeving van de woonplaatsen vruchten, knollen etc. Op de duinen bouwden zij hun huizen waarvan resten zijn opgegraven. Zij lieten er afval achter als potscherven, slachtafval (botten) en afval van vervaardiging van vuurstenen werktuigen. Op Ypenburg werd zelfs een grafveld gevonden waarin de resten van 42 individuen zijn aangetroffen.

De vindplaatsen uit deze periode zijn zeldzaam en wetenschappelijk van hoge waarde. De beide vindplaatsen die bij de aanleg van Rijksweg 4 zijn gevonden, strekken zich uit tot buiten het wegtracé. Op de CHS van Zuid-Holland zijn deze locaties opgenomen als terreinen van zeer hoge archeologische waarde (37 E -114 en 37 E -116). De omvang van de vindplaatsen zijn niet bekend. De exacte grenzen van de middenneolithische vindplaatsen zijn niet bekend. Hiernaar zal nog onderzoek moeten plaatsvinden. In andere delen van Rijswijk-Zuid bestaat een hoge kans op het aantreffen van meer vindplaatsen uit het midden van het Neolithicum (zie hieronder Archeologische Verwachting).

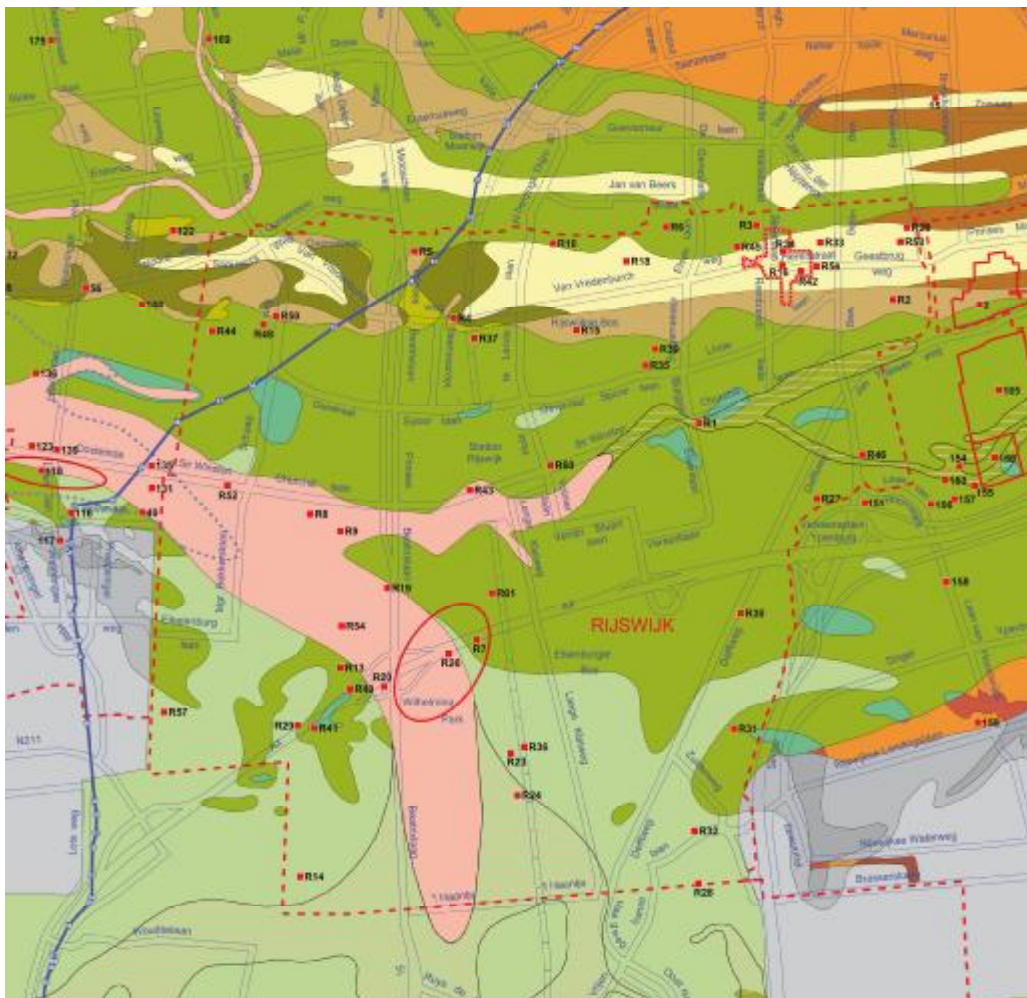
In latere eeuwen is de kustlijn naar het westen verschoven. Langs de kust ontwikkelde zich een aaneengesloten strandwallengordel met duinen. De strandwallengordel sloot het achterland af van de zee. Het water kon vanuit het binnenland steeds moeilijker afvloeien naar de zee. Het landschap werd daardoor steeds vochtiger. Ook de voortgaande stijging van de grondwaterstand zorgde voor de vernatting van het landschap. Deze vochtige omstandigheden was ideaal voor de ontwikkeling van veen. Het 'oude' kustlandschap verdween geheel onder een dikke laag veen.

De veengroei vond plaats tot circa 550 voor Chr., toen de zee vanuit de Maasmond het land binnendrong. De hoofdgeul liep door Monster en Wateringen om in Rijswijk af te buigen richting Delft. Vanuit het geulensysteem werd het veen grotendeels opgeruimd. Het resterende veen werd samengeperst tot een enkele decimeters dikke laag. Hierop werd een twee tot drie meter dik pakket zand en klei afgezet (Formatie van Walcheren). Tijdens deze overstromingen is het veen grotendeels opgeruimd. De waterlopen zijn voor het begin van onze jaartelling verland. Door de zandige vulling zijn de oude waterlopen minder ingeklonken dan het omliggende kleidek. Hierdoor kwamen oude waterlopen als ruggen in het landschap te liggen. Door de hogere ligging waren deze ruggen aantrekkelijk voor bewoning. De meeste nederzettingen uit de Romeinse tijd en jonger zijn op dergelijke ruggen gebouwd.

5.2 Romeinse tijd

In en rond het plangebied zijn verschillende nederzettingen bekend uit de Romeinse Tijd. Het plangebied ligt op korte afstand van het bestuurscentrum, de stad Forum Hadriani. De meeste nederzettingen bestaan uit een boerderij (woon-stalgebouw) op een erf. Het erf is omgeven met greppels. Soms staan enkele boerderijen dicht bij elkaar en vormen een lintbebouwing. Buiten het erf zijn verkavelingsloten die de percelen landbouwgrond omgeven. De nederzettingen hebben een agrarische functie. De oudste nederzettingen dateren van de eerste eeuw na Chr. De bewoning in Rijswijk-Zuid eindigde –voor zover nu bekend- aan het einde van de derde eeuw na Chr. Voorbeelden zijn de vindplaatsen in het tracé van Rijksweg 4 en in het Wilhelminapark. In een groot deel van Rijswijk-Zuid zijn nog onontdekte nederzettingen te verwachten.

Een bijzondere ontdekking werd gedaan tijdens een opgraving aan de Tubasingel. In 1967-1969 vond het onderzoek plaats van een nederzetting. De nederzetting bestond uit maar liefst drie boerderijen. Zoals gebruikelijk, waren de boerderijen gebouwd van lokaal beschikbare bouwmaterialen als hout en riet. Van tijd tot tijd werden de gebouwen geheel vernieuwd. Bij de vervanging werd één van de boerderijen deels uit (natuur)steen opgetrokken. Dit was voor die tijd een zeer luxe artikel. Het moest immers worden geïmporteerd. Ook voorzag men het gebouw van een centrale verwarming en beschilderde wanden. Tot op dit moment is een dergelijk gebouw uniek voor Zuid-Holland. Uit archeologisch onderzoek is gebleken, dat het landschap in de tweede en derde eeuw intensief werd bewoond. Het land tussen de boerderijen lijkt grotendeels of geheel verkaveld te zijn. Ook in Rijswijk-Zuid zijn op verschillende plekken delen van een verkavelingssysteem uit de Romeinse Tijd gevonden. Het systeem past in een groter, regionaal systeem waarvan delen zijn opgegraven in de Harnaschpolder, net buiten het plangebied en op verschillende locaties in de omgeving van Rijswijk-Zuid. Bij ontwikkelingen in Rijswijk-Zuid moet dan ook rekening worden gehouden met archeologisch onderzoek naar het Romeinse verkavelingssysteem.

Afbeelding 4: Geologische kaart Rijswijk

5.3 Late Middeleeuwen

Aan het einde van de 3^e eeuw stortte het Romeinse gezag ineen. Met het wegtrekken van het Romeinse leger vertrok ook een groot deel van de inheemse bevolking. De achterblijvers hebben zich gevestigd op de zandgronden langs de kust. Het klei- en veengebied bleef nagenoeg onbewoond tot aan de 12^e eeuw. In de 12^e eeuw was er een toenemende vraag naar landbouwgrond. In Rijswijk werd vanuit de strandwal het naastgelegen klei- en veengebied ontgonnen. Aanvankelijk werd het gebied tussen de strandwal en de huidige Sir Winston Churchilllaan ontgonnen. Daarna volgde het gebied tussen deze weg en De Oude Zweth. In een laatste fase volgde de ontginning van het gebied tussen De Oude Zweth en de Kerstanjewetering.

Rondom een ontginningsgebied werden kades aangelegd om het ontgonnen gebied te beschermen tegen water van de nog niet ontgonnen gebieden. Binnen de kades groeven de ontginners sloten om de waterhuishouding te kunnen beheersen. De strokenverkaveling van Rijswijk-Zuid dateert van deze periode. Uiteraard vonden nadien wijzigingen plaats maar verschillende sloten zijn inmiddels meer dan 800 jaar oud! Waterlopen als de Oude Zweth, de Kastanjewetering, de Noordhoornsewetering en de Spieringswetering maar ook het verkavelingspatroon van de poldersloten zijn daardoor van grote cultuurhistorische waarde (Koot 2008).

Aanvankelijk kon het overtollige water op natuurlijke wijze via sloten en rivieren zijn weg vinden naar de zee. Door het ontginnen en de landbouwactiviteiten trad bodemdaling op. Uiteindelijk kon het water niet meer op natuurlijke wijze afvloeien zodat kunstgrepen nodig waren. In de eerste decennia van de vijftiende eeuw vindt de introductie van de poldermolen plaats. Aanvankelijk waren er grote bemalingsgebieden. In 1445 is sprake van de bouw van een molen die het gebied, waartoe Rijswijk-Zuid nu behoort, moest gaan bemalen. De plek van deze molen is niet bekend maar moet ergens in Rijswijk-Zuid worden gesitueerd. De voortgaande bodemdaling maakte de splitsing van grote bemalingsgebieden in kleinere eenheden noodzakelijk. In de loop van de vijftiende eeuw ontstaan de polders die nog steeds deel uitmaken van Rijswijk-Zuid: de Hoekpolder en de Plaspoelpolder. Elke polder was voorzien van een eigen molen. Binnen het plangebied stond op de kruising van de Spieringswetering en De Oude Zweth de Plaspoelpoldermolen. Deze molen bemaalde de Plaspoelpolder en werd gesloopt in het laatste kwart van de negentiende eeuw nadat een stoomgemaal aan het Jaagpad de bemalingsfunctie had overgenomen. De resten van de molen zijn vrijwel zeker nog in de bodem aanwezig.

Tijdens de middeleeuwse ontginningen werden de boerderijen diep in het land gebouwd. Evenals in de Romeinse Tijd werden ook nu weer natuurlijke hoogtes in het land geselecteerd om er de boerderijen te bouwen. De boeren hadden een gemengde bedrijfsvoering: akkerbouw en veeteelt. Zij waren vooral zelfvoorzienend. In Rijswijk-Zuid zijn bij archeologisch onderzoek enkele woonplaatsen gevonden zoals in het tracé van Rijksweg 4 en het Wilhelminapark.

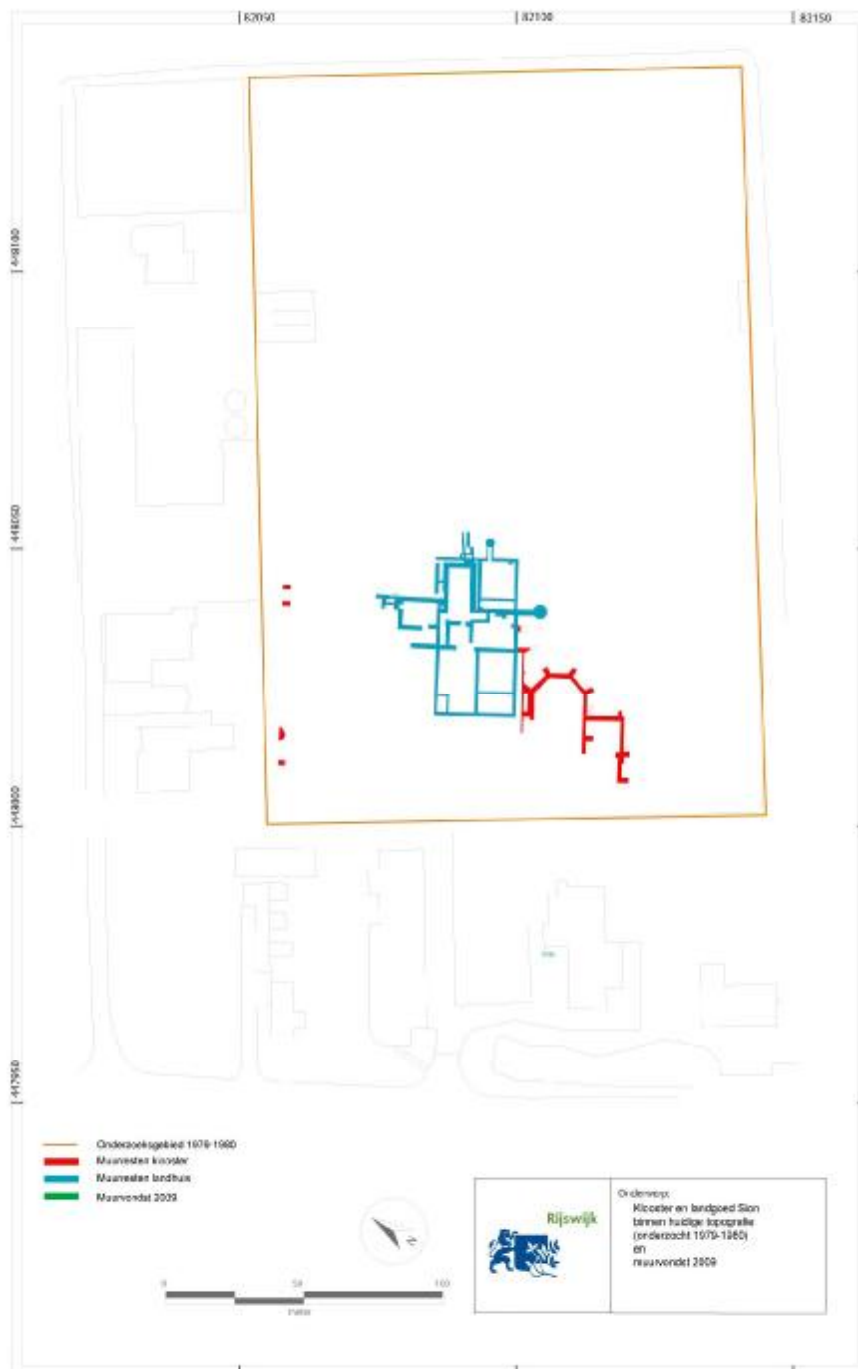
Vanaf het einde van de 12e eeuw vonden veranderingen in het bewoningspatroon plaats. Met de opkomst van steden als Delft ontstond een afzetgebied voor de boerderijen. De boeren gingen voor de markt produceren. Het vervoer over landwegen werd belangrijker. Nieuwe boerderijen vinden we dan terug aan de landwegen als de Churchilllaan. Een uitzondering vormt de Kitswoning (Van Rijnweg 3-5). Deze (voormalige) boerderij staat nog steeds diep in het land. Het erf is zeker vanaf de 16^e eeuw in gebruik maar mogelijk dateert deze woonplaats nog van de 12^e eeuw. Onlangs werden naast het erf enkele potscherven gevonden uit de 12^e en 13^e eeuw.

Een van de middeleeuwse 'landbouwbedrijven' is de Nuwehove. Dit hof is een uithof van de Abdij van Egmond en wordt voor het eerst in 1344 vermeld. De uithof is tot in de vijftiende eeuw in gebruik. Het uithof bestond uit diverse gebouwen waaronder een abtswoning met daarbij groot areaal land. De plek van de uithof is onbekend maar moet gezocht worden in Rijswijk-Zuid, in de zone tussen de Spieringswetering, Noordhoornsewetering en de Oude Zweth.

5.4 Klooster Sion

Eveneens in de zuidwest hoek van Rijswijk-Zuid wordt in de periode 1433-1435 het klooster Sion gebouwd. De hoofdgebouwen van het klooster bevinden zich op een perceel in de zuidwesthoek van Rijswijk-Zuid. Het perceel is aan drie zijden omsloten door een brede singel. Op het midden en oostelijk deel van het terrein zijn in 1979/1980 tijdens een archeologisch onderzoek delen van het

klooster opgegraven waaronder een deel van de kapel. In 2007 werd tijdens een waarneming geconstateerd dat in het westelijk deel van het terrein eveneens funderingen van het klooster aanwezig zijn. In de beginjaren van de Tachtigjarige Oorlog lag Rijswijk-Zuid tussen de strijdende partijen. Het klooster werd in 1572 ontruimd en vervolgens onbewoonbaar gemaakt om te voorkomen dat Spaanse troepen het als onderkomen konden gebruiken. Toch hebben de Spaanse troepen er een schans aangelegd om de stad Delft te kunnen belegeren. Na het vertrek van de Spaanse troepen in het najaar van 1574 werden de schans en kloosterrestanten gesloopt. Vanwege de archeologische waarden is het terrein binnen de singels op de Archeologische Monumentenkaart van Zuid-Holland geplaatst en op de CHS (37 E – 104) en geldt een aanlegvergunningplicht in het bestemmingsplan.

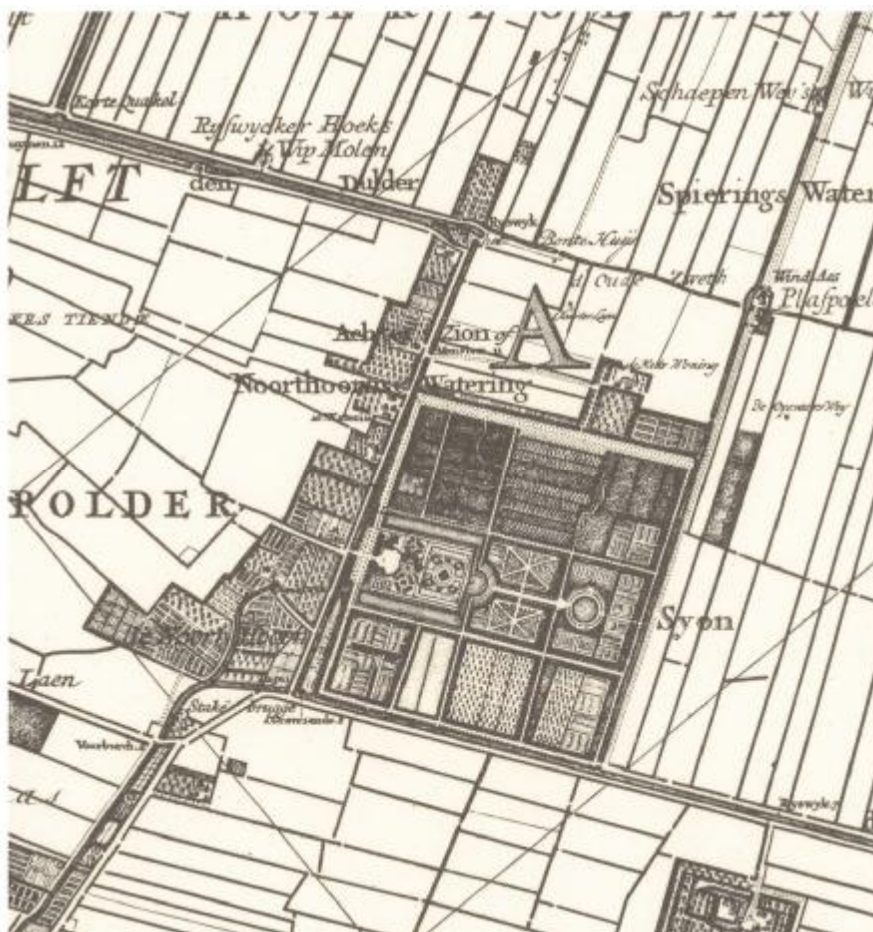
Afbeelding 5: Sion, Klooster en landgoed

5.5 Buitenplaats Sion

Met het wegtrekken in 1574 van de Spaanse troepen keerde de rust in dit gebied weer terug. Op het vrijgekomen kloosterterrein werd omstreeks 1600 een landhuis gebouwd. In de loop van de zeventiende eeuw werd het landhuis na een brand herbouwd en vond de uitbreiding van het landgoed plaats. De ingangspartij werd een kwartslag in westelijke richting gedraaid. Eén sloot langs de oude toegangsweg bestaat nog steeds. De eigenaren vernoemde de buitenplaats naar het klooster Sion. Het landgoed behoorde tot de grootste en aanzienlijkste buitenplaatsen van Delfland. Eén van de bekendste eigenaren was Gijsbert Karel van Hogendorp, die deel uitmaakte van het Driemanschap die in Nederland in 1813 het bestuur overnam na de ineenstorting van het Franse gezag. Het hoofgebouw is eveneens opgegraven in 1979/1980. Op het westelijk deel van het terrein binnen singels stonden bijgebouwen van de buitenplaats. Eén ervan, Sionsweg 42-44, bestaat nog steeds.

De tuinen van de buitenplaats Sion strekte zich uit tot aan de Kitswoning in het noorden en de Spieringswetering in het oosten. Verspreid in het gebied stonden bijgebouwen waarvan enkele panden mogelijk nog steeds bestaan.

De toegang tot de buitenplaats werd gevormd door een brug met hekpalen over de Spieringswetering (Sionsweg) uit 1680 en een brug met hekpalen over de Noordhoornsewetering. Beide bruggen bestaan nog steeds. De eerstgenoemde brug is in de twintigste eeuw geheel (?) vernieuwd. De hekpalen waren in de oorlogsjaren (1940-1945) op last van de Duitse bezetter afgebroken maar zijn in 1976 herbouwd en weer voorzien van de originele, zeventiende eeuwse bekroningen. De brug is een gemeentelijk monument (nummer: GM 051).

Afbeelding 6. Kruskus, Sion

5.6 Kleiwinning

In de Plaspoelpolder stond aan de Vliet een steenbakkerij. De oudste vermeldingen dateren van de vijftiende eeuw. Begin 19^e eeuw eindigde de steenbakkerij de productie. In historische bronnen zijn enkele vermeldingen waarbij sprake is van het afkleien van percelen land in Rijswijk-Zuid. Mogelijk houdt dit verband met de steenbakkerij. Er zal nader onderzoek in de archieven nodig zijn om meer informatie te verkrijgen. Mogelijk zijn een aantal percelen in Rijswijk-Zuid afgekleid. In dat geval zullen leeflagen en minder diepe grondsporen uit de Romeinse tijd en jonger zijn verdwenen.

5.7 Wonen in Rijswijk-Zuid

Na de 13^e eeuw vindt bewoning in Rijswijk-Zuid vooral plaats langs bestaande land- en waterwegen. De oudste gedetailleerde kaart van het plangebied is de kaart van het Hoogheemraadschap van Delfland door Kruikius uit 1712. De bewoning is geconcentreerd langs de Vliet en in de zuidoosthoek langs de Kastanjewetering. Andere boerderijen staan verspreid in het poldergebied. Er dient wel rekening te worden gehouden dat deze kaart niet meer dan een momentopname is! Een goed voorbeeld is de buitenplaats Pasgeld aan de Vliet. De ouderdom van deze woonplaats voert terug tot zeker in de zestiende eeuw. Bij de uitbreiding van de buitenplaats in de 17^e eeuw zijn naastgelegen boerderijen letterlijk opgeslokt (Veldhuijzen 1967, Witsenburg 2009).

Voorals lang de Vliet was ook veel bedrijvigheid. Er stonden verschillende industriemolens zoals een papiermolen, een oliemolen en een volmolen. Ook was er een steenbakkerij.

In het laatste decennium van de 19^e eeuw is de Vliet verbreed. Vooral aan de westzijde van de Vliet is grond afgegraven om de verbreding te realiseren. Vrijwel alle bebouwing werd gesloopt en landinwaarts herbouwd. Waarschijnlijk ligt de 'oude' bebouwing nu voor een belangrijk deel onder het huidige Jaagpad en de strook die daar langs ligt.

Afbeelding 7: Kruikius op plangebied

5.8 Sion als tuinbouwgebied

Na de sloop van het hoofdgebouw tussen 1800 en 1804 en de ontmanteling van de buitenplaats werd de tuin als warmoesland (tuinbouw) in gebruik genomen. Ook buiten de voormalige tuin nam het areaal tuinbouwgrond sterk toe. Uiteindelijk werd een groot deel van Rijswijk-Zuid, maar vooral Sion en langs de Kastanjewetering in 't Haantje, in beslag genomen door de tuinbouw. Het resterende deel van het gebied bleef tot omstreeks 1970 voornamelijk als weiland in gebruik. Door de agrarische activiteiten bestond de bebouwing van Rijswijk-Zuid vooral uit tuinderswoningen en boerderijen.

De ontwikkeling van de tuinbouw laat zich goed volgen aan de hand van kaarten uit de periode 1812 (oudste kadastrale kaart) tot omstreeks 1960. Aanvankelijk bestaat de tuinbouw uit teelt op de volle grond. Pas later vindt teelt plaats onder plat glas. Rond 1900 verschijnen de eerste tuinderskassen.

In de naoorlogse jaren verricht de bodemkundige Van Liere een karteringsonderzoek in het Westland. In die jaren werd de spoorbaan Den Haag-Delft beschouwd als de grens van het Westland waardoor Van Liere ook in Rijswijk-Zuid karteringswerk verrichtte. Hij stelde vast, dat in het deelgebied Sion verschillende percelen waren opgehoogd voor de tuinbouw (Van Liere 1948).

Afbeelding 8: Opgevoeren gronden

De ontsluiting van de tuinbouwbedrijven ging aanvankelijk over water. Met de opkomst van het vervoer over weg kon ook Sion niet achterblijven. Rond 1965 werden verschillende wegen aangelegd als de Van Rijnweg. Ook vond in die periode de aanleg plaats van een provinciale weg, de huidige Prinses Beatrixlaan.

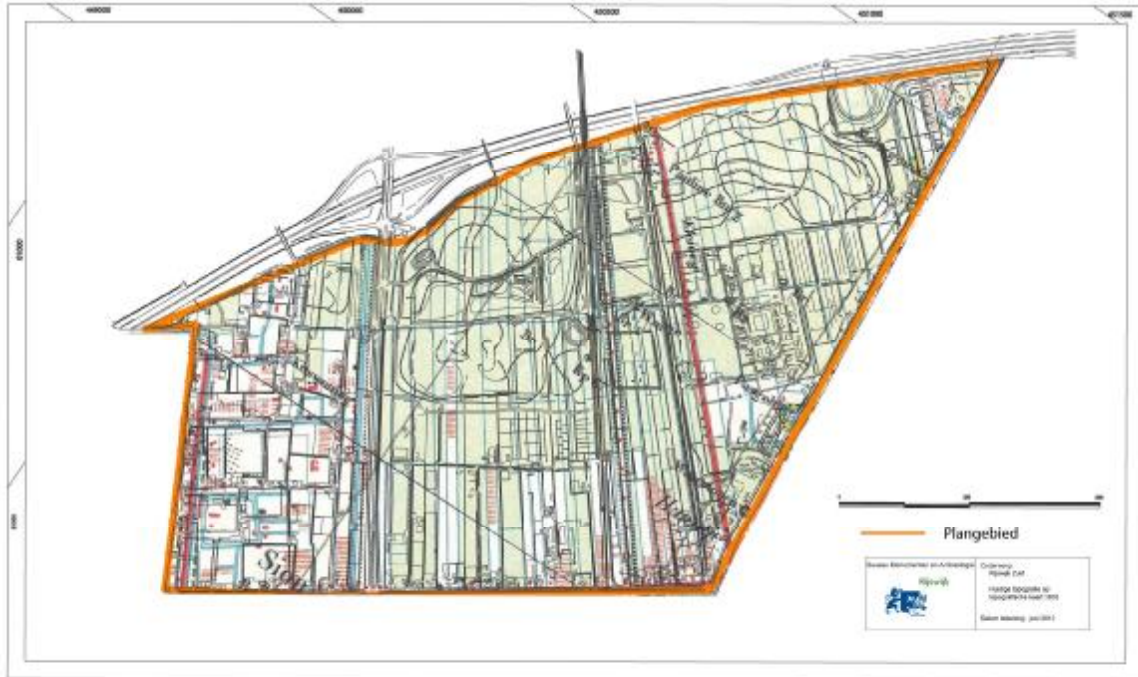
Sion was een vooruitstrevend tuinbouwgebied. Een recent voorbeeld is de zogeheten DENAR-kas. Deze werd gebouwd in 1980 en helaas leidde het wel tot de verwoesting van een deel van de archeologische resten van het klooster en latere buitenplaats Sion (Moerman 2010).

Afbeelding 9. Kadaster 1812 op topografische kaart

Afbeelding 10: Milkaart 1850 op topografische kaart

Afbeelding 11: Kadaster 1933 op topografische kaart

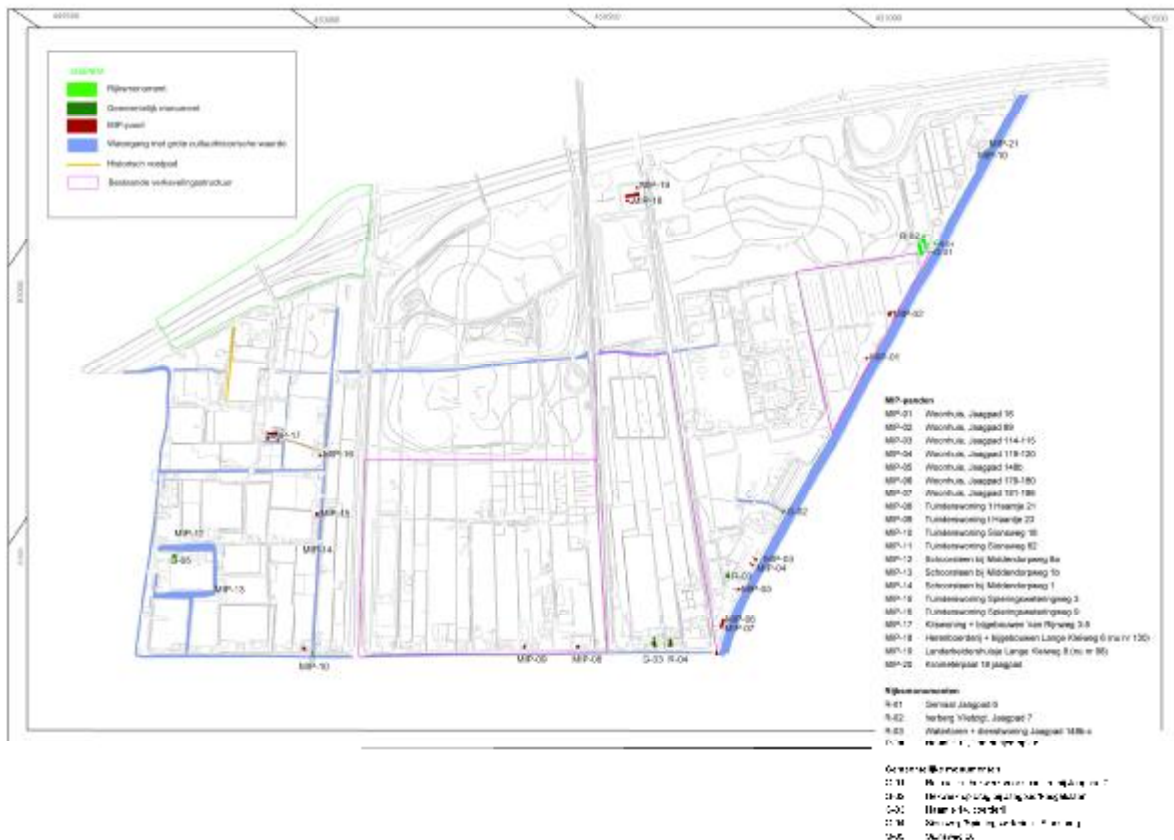

Afbeelding 12: Huidige topografie

Door de stedelijke uitbreiding en de herontwikkeling van Rijswijk-Zuid vond de afgelopen jaren een forse afname plaats van het areaal glastuinbouw. In dezelfde jaren verschenen ook verschillende agrarisch gerelateerde bedrijven als een tuincentrum.

Een andere ontwikkeling was de aanleg van Rijksweg A4 die heden de noordelijke grens van Rijswijk-Zuid vormt. Ten zuiden van de Rijksweg werd een grote ontgroning uitgevoerd waarna de ruim tien meter diepe putten werden gevuld met puin. Nadien werd op de puinheuvelds een park aangelegd, het Elsenburgerbos. Ten westen van de spoorlijn werden op twee plekken een grote hoeveelheid huisvuil gestort. Nog tijdens het storten werd ook hier begonnen met de aanleg van een park, het Wilhelminapark. Dit park werd in 1984 uitgebreid in zuidelijke richting.

6 Landschap, infrastructuur en verkaveling

Afbeelding 13: Monumenten en MIP Panden

6.1 Verkaveling

Grote delen van Rijswijk-Zuid worden nog gedomineerd door de strokenverkaveling. Uit archeologisch onderzoek blijkt deze verkaveling in aanleg te dateren van de twaalfde eeuw. De hoofdwatgangen als de Vliet, de Kastanjewetering en de Noordhoornsewetering vervullen nog steeds een belangrijke rol in de waterhuishouding van Delfland. Rijswijk-Zuid wordt doorsneden door een brede sloot, De Oude Zweth. De Zweth is in Holland een oud toponiem voor grens. De Zweth strekt zich uit van de Vliet tot in Naaldwijk. Waarschijnlijk is het middeleeuwse Rijswijk uitgebreid in zuidelijke richting tot aan de Kastanjewetering. Een andere waardevolle watergang is de Spieringswetering. Deze vormt nog steeds de scheiding tussen enerzijds de Paspoeppolder en anderzijds de Hoekpolder en de Schaaapweipolder.

In de zuidwesthoek wijkt de verkaveling af. Dit is een gevolg van de aanleg en uitbreiding van de buitenplaats Sion. Mogelijk dateren enkele sloten nog uit de tijd van het klooster Sion. Eén sloot markeert de locatie van het oude uitpad van het klooster naar de Kastanjewetering. Dit uitpad werd eind 17e eeuw vervangen door een nieuw uitpad die de buitenplaats ontsloot richting Noordhoornsewetering. De brede waterpartijen die het kerngebied omgeven, behoren in aanleg zeker tot de kloosterperiode. Het terrein was aanvankelijk aan alle zijden omgeven door een brede watergang. De westelijke watergang is gedempt na 1812. De zuidelijke waterpartij heeft in de 18^e eeuw de huidige breedte gekregen.

6.2 Landwegen:

Over de wegen- en padenstructuur uit het verleden is weinig bekend. De oudste gegevens gaan terug tot in de late Middeleeuwen. In die tijd zijn de belangrijkste wegen binnen het plangebied de Lange Kleiweg en de paden langs de belangrijkste waterwegen zoals het huidige Jaagpad langs de Vliet. Van beide verdwenen uitpaden van het klooster Sion is de ligging bekend. Hedendaagse wegen als de Van Rijnweg, een deel van de Sionsweg en de Ockenburger Tientweg zijn na de Tweede Wereldoorlog aangelegd voor de ontsluiting voor de tuinbouwbedrijven in Sion en 't Haantje.

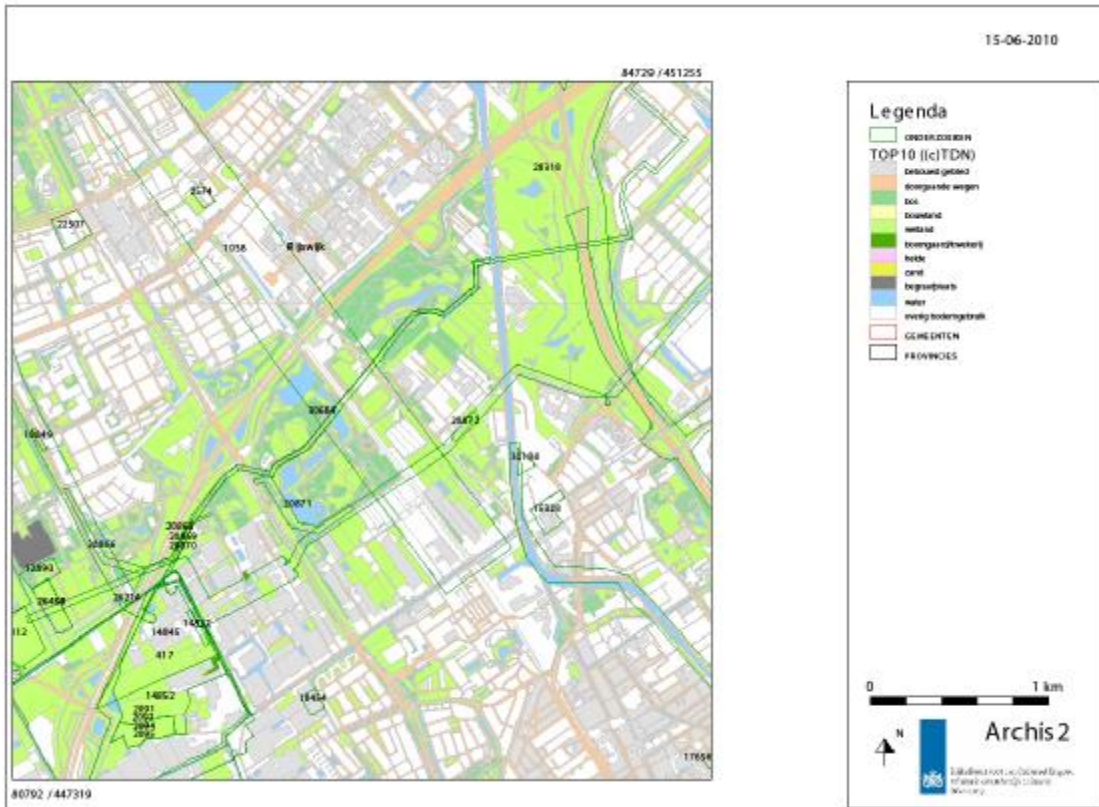
6.3 Waterstaatkundige elementen:

De lange waterstaatkundige geschiedenis is nog steeds zichtbaar. Naast de eerder genoemde waterlopen zijn andere tastbare elementen bruggen, duikers en molenwerven.

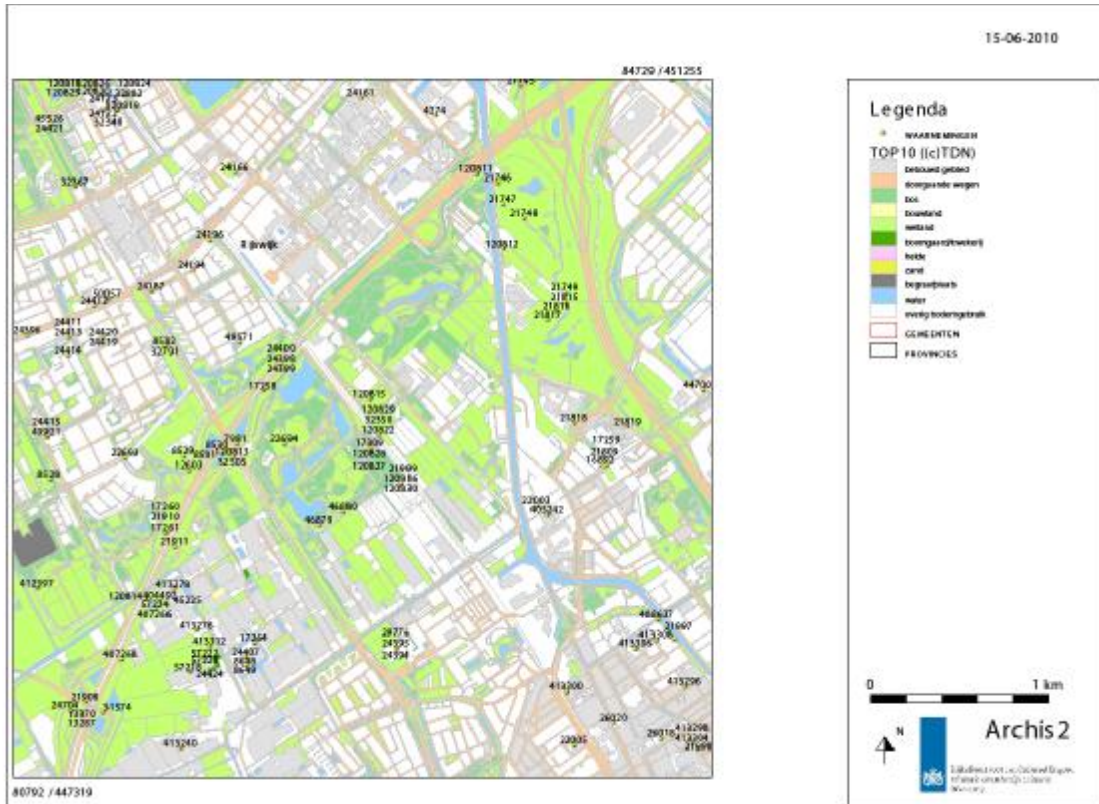
Binnen het plangebied zijn dit onder meer:

- de werf van de Plaspoelpoldermolen (mogelijk ook de locatie van de in 1445 genoemde watermolen);
- een verlaat tussen de Kastanjewetering en de Vliet (resten nog steeds aanwezig en zichtbaar). Het verlaat bevond zich op het raakpunt van de Lange Kleiweg, de Vliet en de Kastanjewetering. Het verlaat is vervangen door een noodschot dat nog steeds aanwezig is.
- de bruggen langs de Vliet en de Kastanjewetering (enkele staan op een monumenten- of MIP-lijst), de brug over de Noordhoornsewetering (bruggenhoofden nog 18^e eeuws?) en een brug Sionsweg (verbinding sloot die waterpartijen verbindt met de Kastanjewetering).
- buitenplaats Sion: in de bodem zijn resten van de tuin nog aanwezig zoals gedempte waterpartijen, een waterin- en uitlaat (in 2009 blootgelegd). De waterin- en uitlaat verbond de waterhuishoudingssysteem van de tuin met het boezemwater (Spieringswetering gevonden). De waterin- en uitlaat is pas enkele decennia geleden verdwenen achter een moderne beschoeiing en in 2009 weer vrijgelegd. Het is daardoor (nog) niet opgenomen op de lijst van archeologische vindplaatsen.

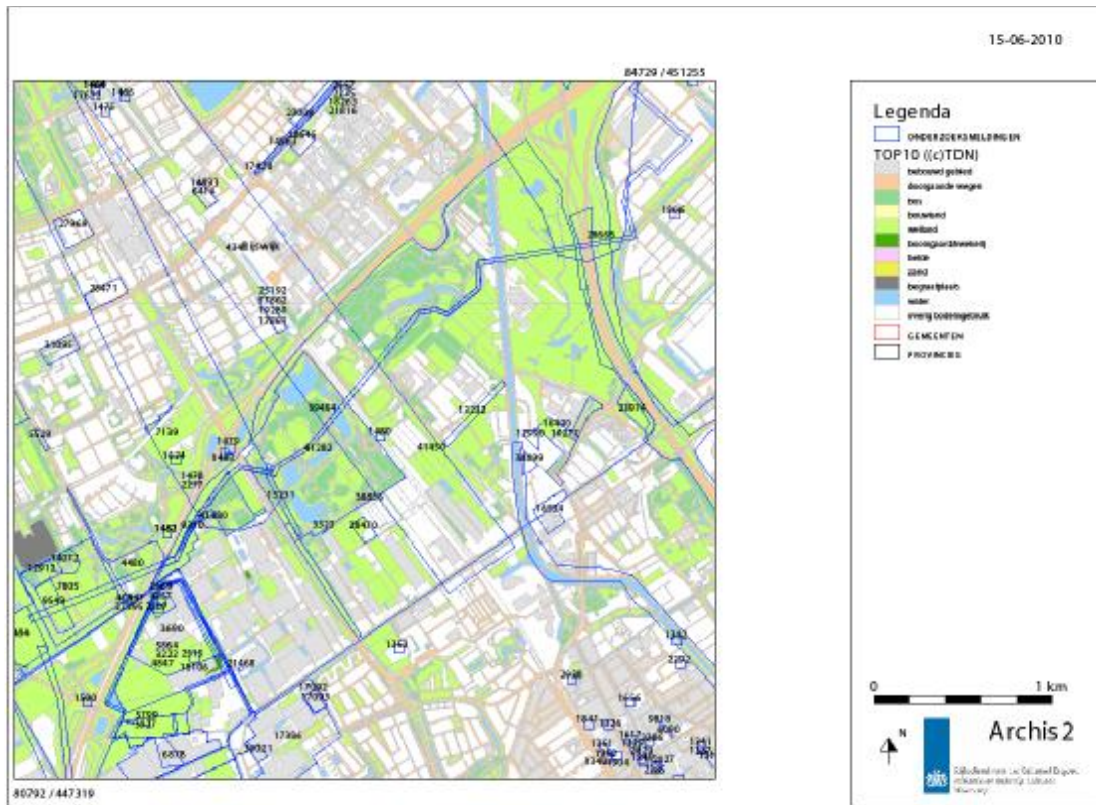
7. Archeologische waarden

Afbeelding 14: Rijswijk-Zuid

Afbeelding 15: Rijswijk-Zuid

Afbeelding 16: Rijswijk-Zuid

7.1 Archeologische vindplaatsen

De kaart met archeologische vindplaatsen van Rijswijk-Zuid ziet er leeg uit. Dat zegt weinig over de archeologische potentie van het onderzoeksgebied. De kaart geeft eerder de stand weer van het archeologisch onderzoek. Tot op heden vond er weinig archeologisch onderzoek plaats. Enerzijds doordat er weinig grondroering was en voor zover er wel grondwerk plaats vond, gebeurde dat zonder archeologisch onderzoek.

In Rijswijk-Zuid is behalve in het deelgebied Sion en in het Wilhelminapark vrijwel geen onderzoek gedaan. Slechts een losse vondst aan de Ockenburger Tientweg (zie vindplaatsnummer 9) en een proefsleuf langs de Prinses Beatrixlaan (zie vindplaatsnummer 7) met sporen uit de Romeinse tijd en de Late Middeleeuwen zijn bekend.

Ten noorden van het plangebied Rijswijk-Zuid zijn verschillende archeologische vindplaatsen bekend. In het tracé van Rijksweg A4 zijn behalve de al genoemde vindplaats (vindplaatsnummer 8) nog twee vindplaatsen uit de Nieuwe Steentijd bekend. In het tracé zijn ook enkele vindplaatsen uit de Romeinse Tijd en de Late Middeleeuwen onderzocht. De meeste bekendheid kreeg het onderzoek van een nederzetting uit de Romeinse tijd waarbij de resten van een (deels?) stenen gebouw zijn gevonden. Het ten zuiden van deze nederzetting gevonden verkavelingssysteem strekt zich uit tot in Rijswijk-Zuid (vindplaatsnummer 2). Vrijwel alle vindplaatsen zijn gevonden in het tracédeel spoorlijn-gemeentegrens met Midden-Delfland. In het tracédeel tussen de Vliet en de spoorlijn vond geen archeologisch onderzoek plaats. De vondst van een ruwwandige potscherf uit de Romeinse tijd aan het Jaagpad op de plaats waar nu de Rijksweg A4 de Vliet kruist duidt er op dat gebrek aan onderzoek de voornaamste reden is voor de 'archeologische lege plek op de kaart'. Dit beeld wordt versterkt door de vondst van diverse Romeinse en middeleeuwse vindplaatsen in de afgelopen jaren in het gebied ten oosten van de Vliet.

Op verschillende plaatsen in de naastgelegen Harnaschpolder (gemeente Midden-Delfland) en in de Voordijkshoornsepolder (deels gemeente Delft en deels gemeente Midden-Delfland) is archeologisch onderzoek gedaan. Voor de aanleg van een rioolwaterzuiveringsinstallatie werd in de Harnaschpolder een woonplaats uit de Nieuwe Steentijd opgegraven. Ook werden twee nederzettingsterreinen uit de Romeinse tijd blootgelegd. In het hele plangebied werden verkavelingsgreppels gevonden. Het hele

onderzoeksgebied bleek in de Romeinse tijd van een verkavelingssysteem te zijn voorzien. Dit systeem staat niet op zichzelf. Het maakt deel uit van een veel groter systeem dat zich uitstrekt tot in Rijswijk-Zuid. In de Harnaschpolder zijn ook laatmiddeleeuwse woonplaatsen gevonden.

Aan de zuidzijde van Rijswijk-Zuid ligt de Voordijkshoornsepolder. Vooruitlopend op de grootschalige woningbouw vindt er archeologisch onderzoek plaats. Daarbij zijn verschillende boerderijplaatsen uit de Romeinse tijd en de Late Middeleeuwen aangetroffen. Enkele decennia geleden werd er een middeleeuws kasteel voor een groot deel opgegraven. Dit kasteel, het huis Altena, stond op enkele tientallen meters van de gemeentegrens op het huidige terrein van DSM nabij de Prinses Beatrixlaan.

Binnen het plangebied zijn de volgende archeologische vindplaatsen bekend.

Vindplaatsnummer 1

Toponiem: Wilhelminapark-Pieter Postmapad
Archisnummer: Geen
Vindplaatsnummer Rijswijk: Geen
Coördinaten: 82.585/448.845

Vindplaats Romeinse tijd. Aangetroffen tijdens de bodemkartering door Van Liere c.s. Het gebied waarin de vindplaats zich bevindt is in de jaren ca. 1970-1975 in gebruik genomen als stortplaats voor huisvuil. Het is niet bekend wat de consequenties zijn voor de conserveringstoestand van de vindplaats is. Mogelijk is de vindplaats ook aangetast door de aanleg van een vijver.

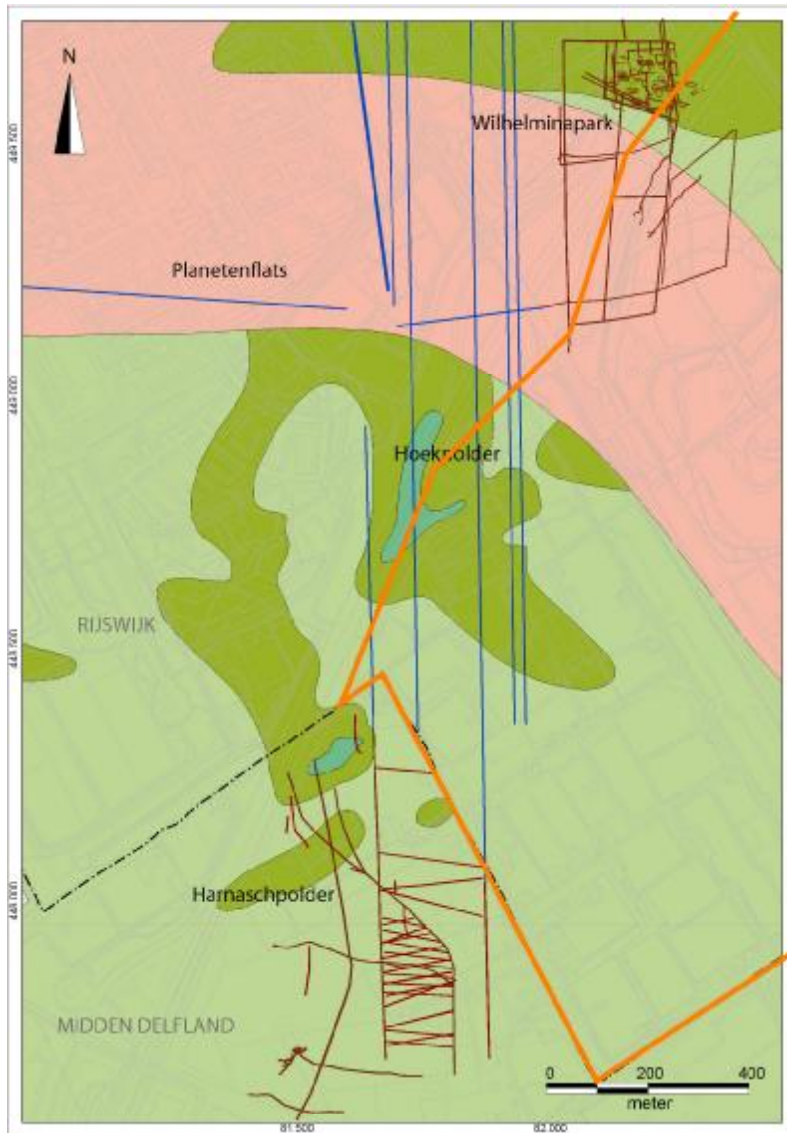
Vindplaatsnummer 2

Toponiem: Rijswijk-De Bult
Waarnemingsnummernummer: 24400 (24398, 24399)
Vindplaatsnummer Rijswijk: R 7
Coördinaten: 82.300/449.650

Vindplaats, ontdekking van Liere (Van Liere 1948, kaart 1). Nadien (ca. 1963) vondsten door amateurarcheologen waarna opgraving door de R.O.B. (Bloemers 1978). Vindplaats uit de Romeinse tijd, datering ca. 0 - 270 na Chr. Nederzetting ligt net ten noorden van het plangebied. Tijdens het archeologisch onderzoek is een deel van het verkavelingssysteem ten zuiden van de nederzetting in kaart gebracht. Dit verkavelingssysteem strekt zich uit tot in het plangebied Rijswijk-Zuid.

Tevens nederzetting 12-13e eeuw. Boerderij op dezelfde locatie als de nederzetting uit de Romeinse tijd. Verkavelingssysteem in zuidelijke richting.

Groot onderzoek 1967-1969. Nederzetting met drie huisplaatsen. Daarnaast geïsoleerde woonplaatsen. Verkavelingssysteem in kaart gebracht. Gebeurde met sleuven en niet vlakdekkend of greppels volgend. Door onderzoek in omgeving is duidelijk dat het verkavelingssysteem onderdeel uit maakt van een veel groter, regionaal systeem. Het systeem bestaat uit verkavelingsgreppels en nederzettingen. De Bult, datering begin jaartelling – einde derde eeuw.

- Gantel (getijdengeul)
- Klei op veen met marien zand, dieper dan 5m -NAP
- Klei op veen met marien zand, ondieper dan 5m -NAP
- Klei op veen op duinzand
- Begrenzing plangebied
- Gevonden greppels
- Reconstructie

Afbeelding 17: Romeinseverkaveling

Vindplaatsnummer 3

Toponiem: Wilhelminapark keerlus
Archisnummer: 17309
Vindplaatsnummer Rijswijk: R23
Coördinaten: 82.800/449.180

In 1984 breidde de gemeente Rijswijk het Wilhelminapark uit in zuidelijke richting. Bij de aanleg van een keerlus kwamen resten van een nederzetting uit de Romeinse tijd te voorschijn waaronder twee huisplattegronden. De nederzetting dateert van de 2^e eeuw, begin 3^e eeuw (Bloemers 1985). Op dezelfde vindplaats zijn ook enkele vondsten gedaan uit de 12^e eeuw. Uit de middeleeuwse vondsten kan worden afgeleid dat in de directe nabijheid van de Romeinse nederzetting ook een middeleeuwse boerderij heeft gestaan.

Aan de overzijde van de spoorlijn is in 1992 opnieuw een vindplaats aangetroffen. Zie vindplaatsnummer 4. Zeer waarschijnlijk behoren beide locaties tot dezelfde nederzetting.

Vindplaatsnummer 4

Toponiem: Lange Kleiweg
Waarnemingsnummer: 32350
Vindplaatsnummer Rijswijk: R36
Coördinaten: 82.850/449.250

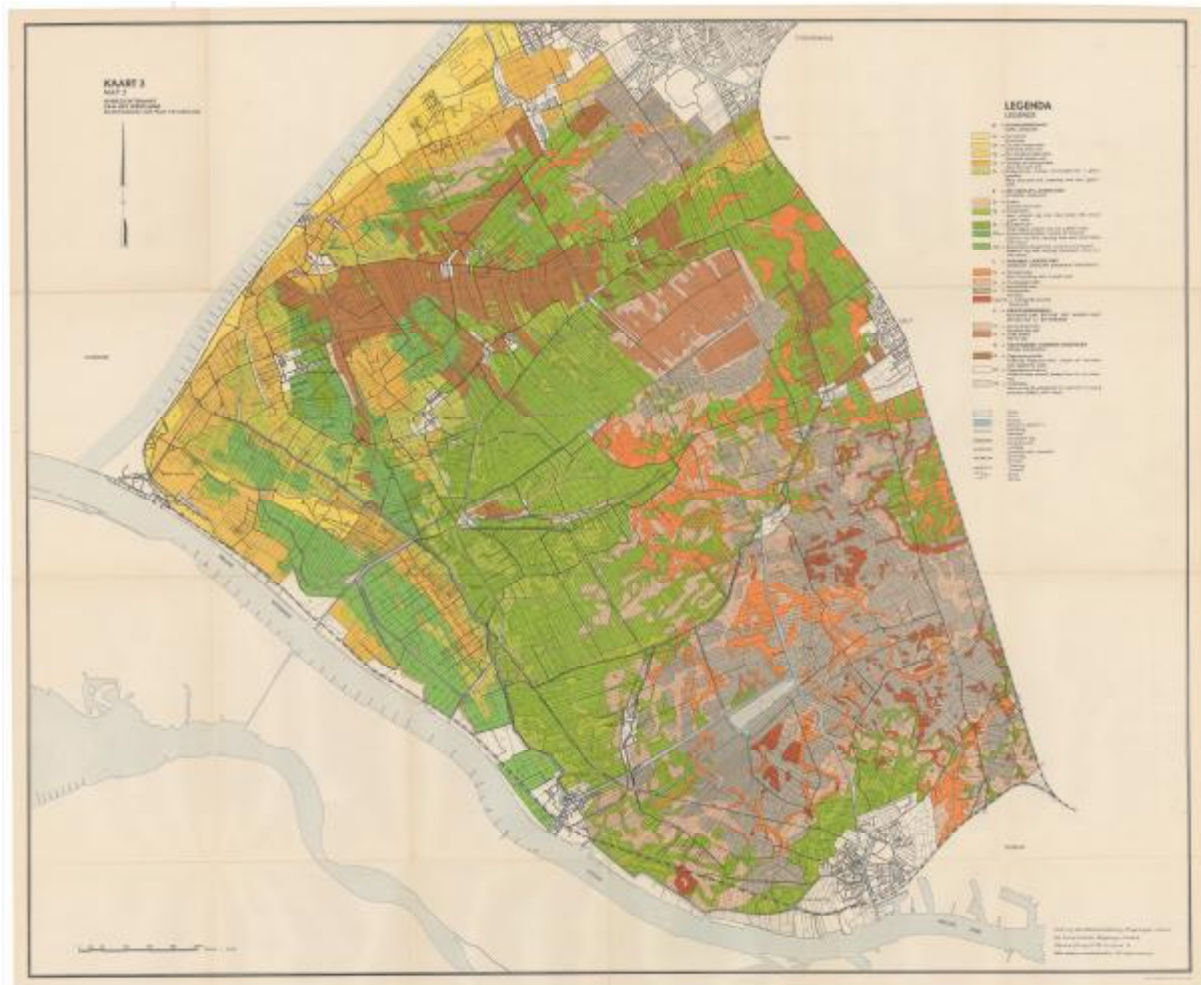
Bij de vindplaats Wilhelminapark-keerlus werd in 1992 aan de andere zijde van de spoorlijn opnieuw een vindplaats uit de Romeinse tijd gevonden. De grondsporen bestonden uit onder meer greppels, kuilen en paalsporen (Hessing 1992). Zeer waarschijnlijk behoren de grondsporen van deze vindplaats en vindplaats 3 tot dezelfde nederzetting.

Vindplaatsnummer 5

Toponiem: Wilhelminapark
Waarnemingsnummer: 21999
Vindplaatsnummer Rijswijk: R24
Coördinaten: 82.955/448.990

Tijdens de uitbreiding van het Wilhelminapark in het najaar van 1984 werd een nieuwe sloot gegraven tussen het park en de naastgelegen volkstuintjes. Bij het graven van de sloot werd een kuil met scherven Romeins aardewerk gevonden. Ten zuiden van de sloot, waar nieuwe volkstuintjes werden aan gelegd, werden verschillende scherven aan het oppervlak verzameld.

Een booronderzoek van RAAP in 1992 leverde diverse archeologisch indicatoren op. Deze werden verzameld direct onder de bouwvoor in een raai boringen langs de in 1984 gegraven sloot.

Afbeelding 18: Van Liere, Kaart

Vindplaatsnummer 6

Toponiem: Klooster en buitenplaats Sion
 Waarnemingsnummer: 8648
 Vindplaatsnummer Rijswijk: R14
 Coördinaten: 82.100/447.950

In de winter van 1979/1980 voerde de ROB met hulp van amateurarcheologen een noodopgraving uit op een terrein aan de Sionsweg. Het terrein ligt ingesloten tussen de brede watergangen. Onder erbarmelijke omstandigheden werden resten van het middeleeuwse klooster Sion in kaart gebracht als ook van de jongere buitenplaats Sion (Van Heeringen 1980).

Van het klooster werden (kleine) delen van enkele gebouwen vrijgelegd. De onderzoekers interpreteerden de gebouwen als kapel (koorsluiting), sacristie en de kloostergang. Van de buitenplaats Sion werd een rechthoekig gebouw met de afmetingen 28 bij 15 meter vrijgelegd. Uit historische gegevens blijkt het hoofdgebouw minimaal eenmaal te zijn herbouwd. De gegevens zijn op dit moment onvoldoende om conclusies te trekken over de datering van de vrijgelegde bouwfase. Op basis van de symmetrie van de buitenplaats Sion lijkt de gevonden bouwfase toe te schrijven aan de fase voorafgaand aan een verwoestende brand tussen 1674-1679 waarbij het hoofdgebouw werd vernietigd. In de archeologische bureaustudie wordt dieper ingegaan op het archeologisch onderzoek van deze vindplaats.

Het onderzoek van 1979/1980 vond plaats op het terrein van de zogeheten DENAR-kas. Voor de bouw van deze kas werd het bouwterrein ontdaan van funderingen. De in kaart gebrachte funderingen zijn daarbij verwijderd (Moerman 2010). Het is niet bekend in welke mate het toenmalige bouwterrein is vergraven.

Het resterende gebied binnen de brede watergangen is in 1979/1980 gespaard gebleven. Op verschillende plekken zijn archeologische resten in de bodem aanwezig. Dat blijkt uit verschillende vondsten en mededelingen van bewoners. Van Bleijswijck vermeld in zijn boek 'Beschrijvinge der Stadt Delft', verschenen in 1667, een grafzerk van de priester Jacob Dirc Soen van Leyen, gestorven op 28 februari 1479 (Van Bleijswijck 1667). Voor 1950 is een natuurstenen kapiteel gevonden die alleen van een foto bekend is. Bij de het realiseren van een aanbouw aan de zuidzijde in 1923 zijn menselijke skeletresten gevonden. Op het erf van het pand Sionsweg 60 zijn in 1987 twee funderingen waargenomen. Op basis van de afmetingen van de bakstenen dateren de funderingen van de kloosterperiode.

In 2007 kwam in een klein kijkgat van ca. 1,5 bij 1,5 meter aan de noordzijde van het pand Sionsweg 42-44 een fundering van het klooster aan het licht. De fundering lag op een diepte van zo'n 60 – 70 centimeter beneden maaiveld (Koot 2008).

Vindplaatsnummer 7

Toponiem: Beatrixlaan
Onderzoeksmeldingsnummer: 38856
Vindplaatsnummer Rijswijk: Geen
Coördinaten: 82.414/448.609

In januari 2010 vond de aanleg plaats van een proefsleuf in een weiland langs de oostzijde van de Pr. Beatrixlaan. In de sleuf kwam een greppel uit de Romeinse tijd aan het licht. Op één plek kwamen meerdere grondsporen met potscherven uit de 12e eeuw te voorschijn. Op basis van deze vondsten is in de directe omgeving een boerderij uit de Late Middeleeuwen te verwachten.

Vindplaatsnummer 8

Toponiem: Rijksweg 4-locatie 4 en locatie AHR 41 en 42
Onderzoeksmeldingsnummer: 9310
Vindplaatsnummer Rijswijk: R41
Coördinaten: Locatie 4: 81.741/448.736
AHR 41 en 42: 81.78/448.68

In 1993 werd in de bouwput van Rijksweg 4 een tweetal woonplaatsen uit de Nieuwe Steentijd gevonden. De vindplaatsen dateren van omstreeks 3800-3400 voor Chr. Een van beide locaties ligt tegen en in het zuidelijke cunet van de Rijksweg en strekt zich uit tot in deelgebied Sion (Rijksweg 4-locatie 4).

Bij archeologisch onderzoek voor de aanleg van de in- en effluentleiding voor de rioolwaterzuiveringsinstallatie werden in 2001 nieuwe vondsten gedaan. Deze vondsten vormen de vindplaats AHR 41 en 42). De archeologische vondsten bestaan uit bodemlagen met archeologische indicatoren en grondsporen als ook dierlijk bot, aardewerk en natuursteen.

De vindplaatsen Rijksweg 4-locatie 4 en locatie AHR 41 en 42 vormen samen één nederzettingsterrein. Uit de vondsten van 1993 en 2001 blijkt de midden-neolithische vindplaats zich uit te strekken tot in het deelgebied Sion. De vindplaats is bedekt door een veenlaag en sedimenten, behorend tot het Laagpakket van Walcheren (voorheen: Afzettingen van Duinkerke 1).

Op dezelfde locatie zijn ook bewoningssporen aangetroffen uit de Romeinse tijd (greppels en aardewerk) en de Late Middeleeuwen (kuilen, greppels, aardewerk 12^e-13^e eeuw) (Rieffe en Koot 2008).

Vindplaatsnummer 9

Toponiem: Wilhelminapark De Omloop
Waarnemingsnummer: AHR 22: 46880
AHR 34: 46873
Vindplaatsnummer Rijswijk: Geen
Coördinaten: AHR 22: 82.650/448.815
AHR 34: 82.515/448.745

Proefsleuf vooruitlopend op de aanleg van de in- en effluentleidingen voor de Afvalwaterzuiveringsinstallatie in de Harnaschpolder (Gemeente Midden-Delfland). In de zuidrand van het Wilhelminapark werd op twee plaatsen langs de zuidoostzijde van De Omloop een proefsleuf gegraven. Daarbij zijn geen nederzettingssporen aangetroffen. Alleen enkele greppels behorend tot het middeleeuwse verkavelingssysteem (Burnier en Maas 2003).

Vindplaatsnummer 10

Toponiem: Ockenburger Tientweg 24C
Onderzoeksmeldingsnummer: 28470
Vindplaatsnummer Rijswijk: Geen
Coördinaten: 82.740/448.655

Tijdens de sloop van de boerderij Ockenburger Tientweg 24C in 2007 werd een kleine proefsleuf aangelegd. Daarbij werden enkele greppels gevonden die door gebrek aan vondstmateriaal niet gedateerd konden worden. Opvallend was de geringe dikte van de bouwvoor: slechts enkele decimeters.

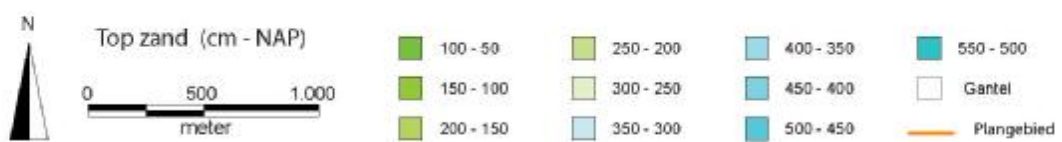
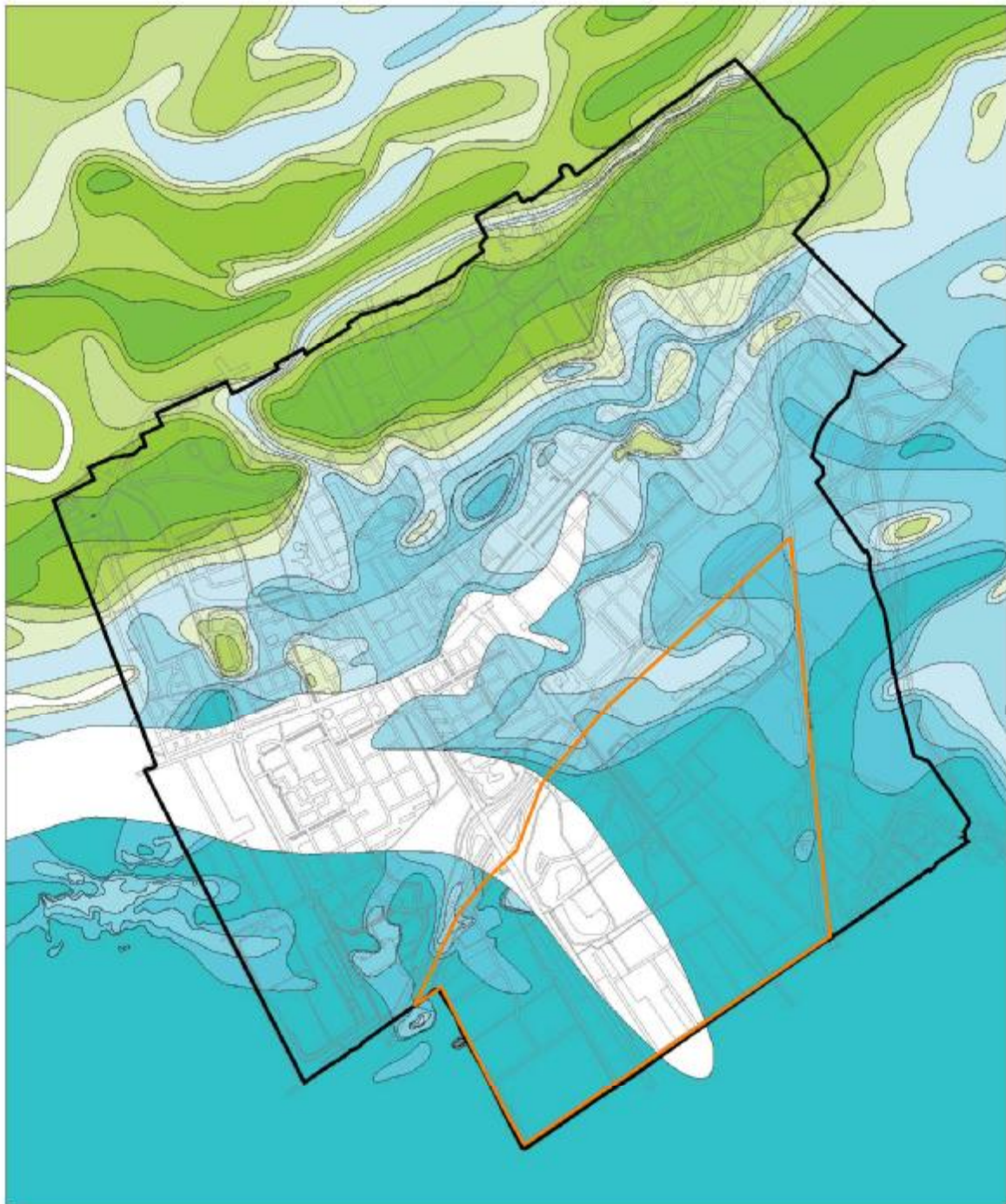
In een weiland ten westen van de gesloopte boerderij werd in 2007 een wandfragment van Pingsdorf aardewerk gevonden.

Vindplaatsnummer 11

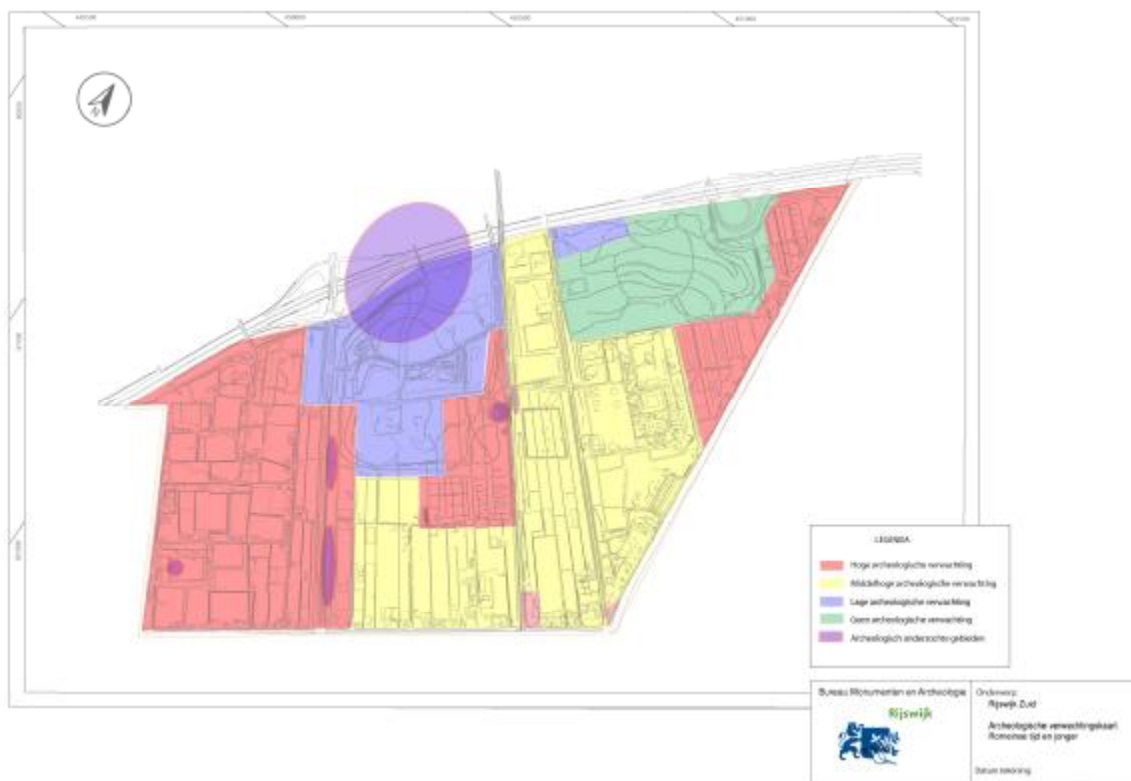
Toponiem: Van Rijnweg (ten zuiden van de Van Rijnweg 3-5)
Archisnummer: Geen
Vindplaatsnummer Rijswijk: Geen
Coördinaten: 82.130/448.435

In juni 2010 werd bij het ruimen van een waterbassin een tiental potscherven gevonden uit de 12^e en 13^e eeuw.

7.2 Archeologische verwachting.

Afbeelding 19: Topzandkaart

Afbeelding 20: Verwachtingskaart

7.2.1 Verwachting

Het beleid van de overheid is gericht op het behoud van het archeologische erfgoed in situ. Wanneer behoud niet mogelijk is, dient veiligstelling van de gegevens door middel van een opgraving plaats te vinden. Elke vindplaats is uniek. Door het opgraven worden echter de contextuele gegevens vernietigd. Daarom verdient behoud in situ de voorkeur boven een opgraving.

Door tijdig te beschikken over de relevante informatie van archeologische vindplaatsen kunnen deze worden ingepast in een nieuw inrichtingsplan van Rijswijk-Zuid. Sterker: archeologische resten kunnen een bron van inspiratie zijn voor de ontwerpers van de nieuwe woonwijk.

De huidige kennis van de archeologische waarden van Rijswijk-Zuid is een momentopname. Tot op heden vond weinig onderzoek plaats. Dit komt enerzijds door het grondgebruik en anderzijds doordat bij grondwerkzaamheden in het verleden vrijwel nimmer archeologen waren betrokken. Er is verkennend archeologisch onderzoek nodig om nieuwe informatie te verkrijgen. Om praktische redenen (grondgebruik, beschikbare tijd) is het niet mogelijk om het verkennend archeologisch onderzoek gereed te hebben wanneer de MER wordt opgesteld. Op basis van de beschikbare informatie is het mogelijk een archeologische verwachting op te stellen voor Rijswijk-Zuid.

Bij het maken van een archeologische verwachting voor Rijswijk-Zuid moet rekening worden gehouden met in hoofdzaak twee niveaus:

- op enkele meters diepte bevindt zich een kustlandschap uit de Nieuwe Steentijd. De oudste vindplaatsen in en rond Rijswijk-Zuid behoren tot dit landschap. De diepte waarop bewoningssporen van deze periode liggen bedraagt zo'n twee tot vijf meter beneden NAP.
- direct onder en in de bouwvoor bevinden zich de bewoningssporen vanaf de late IJzertijd en de Romeinse Tijd tot heden.

Bij het opstellen van een archeologische verwachting moeten daardoor twee verwachtingskaarten worden gepresenteerd.

Op een veel dieper niveau, zo'n vijftien meter beneden maaiveld, ligt nog een veel ouder prehistorisch landschap. Dit niveau zal bij de planontwikkeling van Rijswijk-Zuid niet worden gehaald.

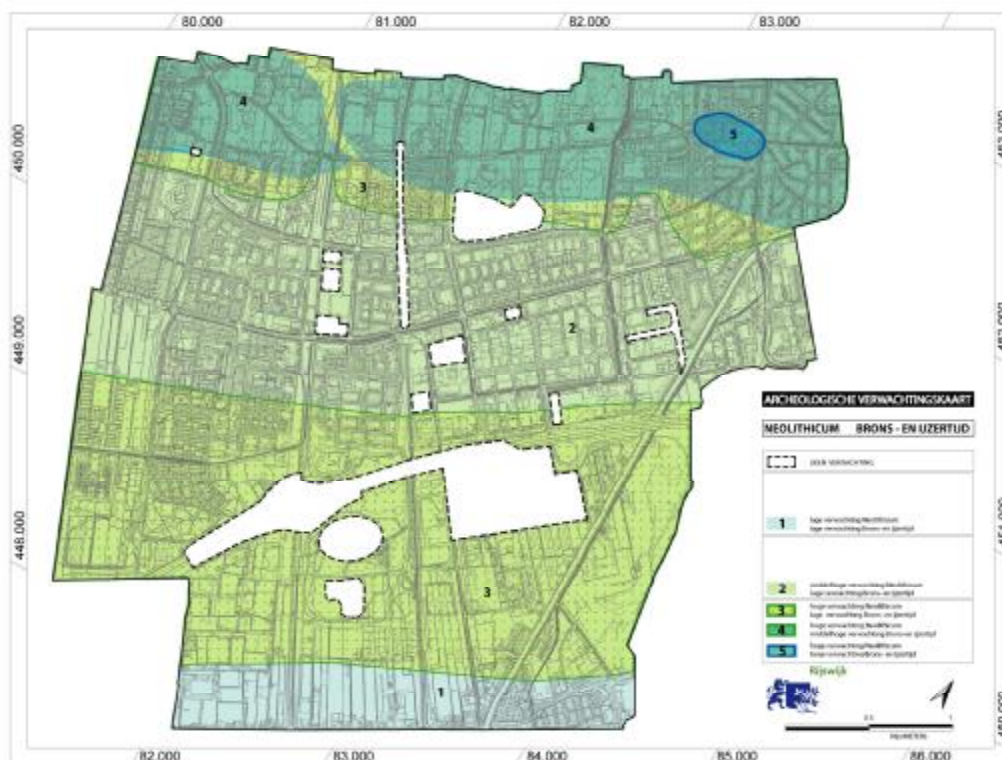
Het kustlandschap van de Nieuwe Steentijd wordt bedekt door een laag veen. Deze veenlaag was aanvankelijk veel dikker. Door erosie en de druk van jongere sedimenten is de veenlaag gecompriemd tot een enkele decimeters dikke laag. Slechts lokaal is de veenlaag dikker. In het veenlandschap zullen mensen hebben geleefd. De kans dat van deze bewoning in Rijswijk-Zuid nog resten in het veen worden gevonden is gering. Dit niveau is daarom niet verwerkt in een archeologische verwachtings kaartlaag.

7.2.2 Verwachting Nieuwe Steentijd

In en rond Rijswijk liggen archeologische vindplaatsen uit het midden-neolithicum: Rijksweg 4 locatie 1, Rijksweg 4 locatie 4/Sion, Harnaschpolder, Wateringen 4 en Ypenburg. Zonder uitzondering liggen de woonplaatsen op duinen. Zeer recent is in Rijswijk-Zuid op de rand van het Elsenburgerbos bij een booronderzoek een tot op dat moment nog onbekend nieuw duin aangetroffen (Leuversing 2010). Nader onderzoek zal moeten uitwijzen of ook hier archeologische indicatoren zijn.

Het oude kustlandschap ligt onder het Laagpakket van Walcheren en Hollandveen. De duintoppen kunnen geërodeerd zijn waardoor het Laagpakket van Walcheren direct op het duin(top) ligt. De maximale diepte waarop bewoningssporen zijn te verwachten is 500 tot 450 centimeter beneden NAP. Er is een 'top zand' kaart gemaakt door TNO/NITG (P. Vos). In het noordelijk deel van Rijswijk-Zuid is een hoge verwachting op het aantreffen van (meer) vindplaatsen uit het midden-neolithicum. De hoge verwachting is niet onterecht zoals blijkt uit het recent ontdekte duin.

In het zuidelijk deel, waar de top van de strandzanden dieper zijn gelegen, is de kans op duinen vele malen geringer. Er moet rekening worden gehouden met het voorkomen van lokale, kleine opduikingen van het 'top zand' zoals op de kaart zichtbaar is op de westelijke grens van Rijswijk-Zuid met de Harnaschpolder.

Afbeelding 20 Verwachting nieuwe steentijd

Maatregel

Zone met een lage verwachting. Geïsoleerd gelegen duinen zijn echter niet uit te sluiten. Een goed voorbeeld van een geïsoleerd duin ligt net over de gemeentegrens in de Harnaschpolder (zie afb. 19). Er dienen altijd grondboringen te worden verricht ter controle. De boordichtheid moet voldoende zijn om vast te stellen dat geen geïsoleerde duinen aanwezig zijn. Tijdens het booronderzoek moet worden gelet op bodemlagen met archeologische indicatoren en rekening worden gehouden met geërodeerde bodemlagen waardoor lagen (met indicatoren) verdwenen zijn maar niet de grondsporen. De boordichtheid wordt bepaald door het Bevoegd Gezag. Wanneer het booronderzoek geen duinen opleveren, dan is geen verder onderzoek nodig.

Zone met een hoge verwachting:

Zone met een hoge verwachting (zie afb. 20). Er dienen altijd grondboringen te worden verricht. Tijdens het booronderzoek moet worden gelet op bodemlagen met archeologische indicatoren en rekening te worden gehouden met geërodeerde bodemlagen waardoor lagen (met indicatoren) verdwenen zijn maar niet de grondsporen. De boordichtheid wordt bepaald door het Bevoegd Gezag. Wanneer het booronderzoek geen duinen opleveren, dan is geen verder onderzoek nodig.

7.2.3. Verwachting Romeinse tijd

In de Romeinse tijd was de regio dicht bewoond. Er lag een ingericht landschap. Verspreid over het gebied lagen nederzettingen. De meeste nederzettingen bestonden uit één boerderij maar ook grotere nederzettingen kwamen voor. Tussen de nederzettingen was het landschap verkaveld door het graven van greppels. Zowel binnen Rijswijk-Zuid als in de omgeving zijn er verschillende nederzettingen gevonden. Het in Rijswijk-Zuid gevonden verkavelingssysteem maakt deel uit van een systeem dat zich uitstrekt tot diep in de Harnaschpolder.

De nederzettingen zijn te verwachten op kreekruigen en de oeverwallen van de Gantel-getijdengeul. Buiten de kreekruigen en de oeverwallen van de Gantel-getijdengeul zijn vooral resten van het verkavelingssysteem te verwachten.

Maatregel

De resten van de Romeinse tijd liggen direct onder de huidige bouwvoor. De latere grondbewerking zijn de woonlagen in de bouwvoor opgenomen en daardoor verdwenen. Daarom is een booronderzoek een nauwelijks geschikte methode om dergelijke woonplaatsen op te sporen. De nederzettingen en het verkavelingssysteem dienen te worden opgespoord door middel van proefsleuven.

De dikte van de bouwvoor is bepalend voor de bedreiging van de archeologische resten. De dikte van de bouwvoor is ongeveer dertig centimeter. Er zal ook rekening moeten worden gehouden met de gevolgen van voorbelasting, waterpeilwijzigingen, etc.

7.2.4 Verwachting Late Middeleeuwen

In de Late Middeleeuwen was Rijswijk-Zuid dicht bewoond. In de elfde of twaalfde eeuw werd het gebied ontgonnen en boerderijen gebouwd. De boerderijen stonden verspreid over het gebied. In de loop van de middeleeuwen vonden er veranderingen in het bewoningspatroon plaats. Aanvankelijk stonden de boerderijen diep in het ontgonnen gebied maar nadien verschoven veel boerderijen richting de landwegen. Naast boerderijen was er een uithof van de abdij van Egmond (de Nuwehove), het klooster Sion, een Spaanse schans en verschillende waterwerken als poldermolens.

De nederzettingen zijn te verwachten op kreekruigen, de oeverwallen van de Gantel-getijdengeul en langs wegen en kades. Daarbuiten zijn vooral resten van het verkavelingssysteem te verwachten.

Maatregel

De resten van de Late Middeleeuwen liggen direct onder de huidige bouwvoor. De latere grondbewerking zijn de woonlagen in de bouwvoor opgenomen en daardoor verdwenen. Daarom is een booronderzoek een nauwelijks geschikte methode om dergelijke woonplaatsen op te sporen. De nederzettingen en het verkavelingssysteem dient te worden opgespoord door middel van proefsleuven.

De dikte van de bouwvoor is bepalend voor de bedreiging van de archeologische resten. De dikte van de bouwvoor is ongeveer dertig centimeter. Er zal ook rekening moeten worden gehouden met de gevolgen van voorbelasting, waterpeilwijzigingen, etc. Resten van stenen funderingen kunnen zelfs op nog geringere diepte dan zo'n dertig centimeter beneden maaiveld worden verwacht.

7.2.5 Nieuwe Tijd

In de Nieuwe Tijd was Rijswijk-Zuid dicht bewoond. De boerderijen, tuinderswoningen en landhuizen stonden vooral langs de wegen en de belangrijkste vaarwegen als De Vliet. In de zuidwesthoek van Rijswijk-Zuid was een van de grootste buitenplaatsen van Delfland ontstaan: Sion. Daarnaast stonden er diverse poldermolens. Langs de Vliet was ook bedrijvigheid. Er stonden verschillende industriemolens en –net ten noorden van het plangebied- een steenbakkerij.

Aan het einde van de negentiende eeuw werd De Vliet verbreed. Het Jaagpad werd landinwaarts verlegd. Daardoor zijn onder en direct langs het Jaagpad resten van boerderijen, landhuizen en industriemolens te verwachten.

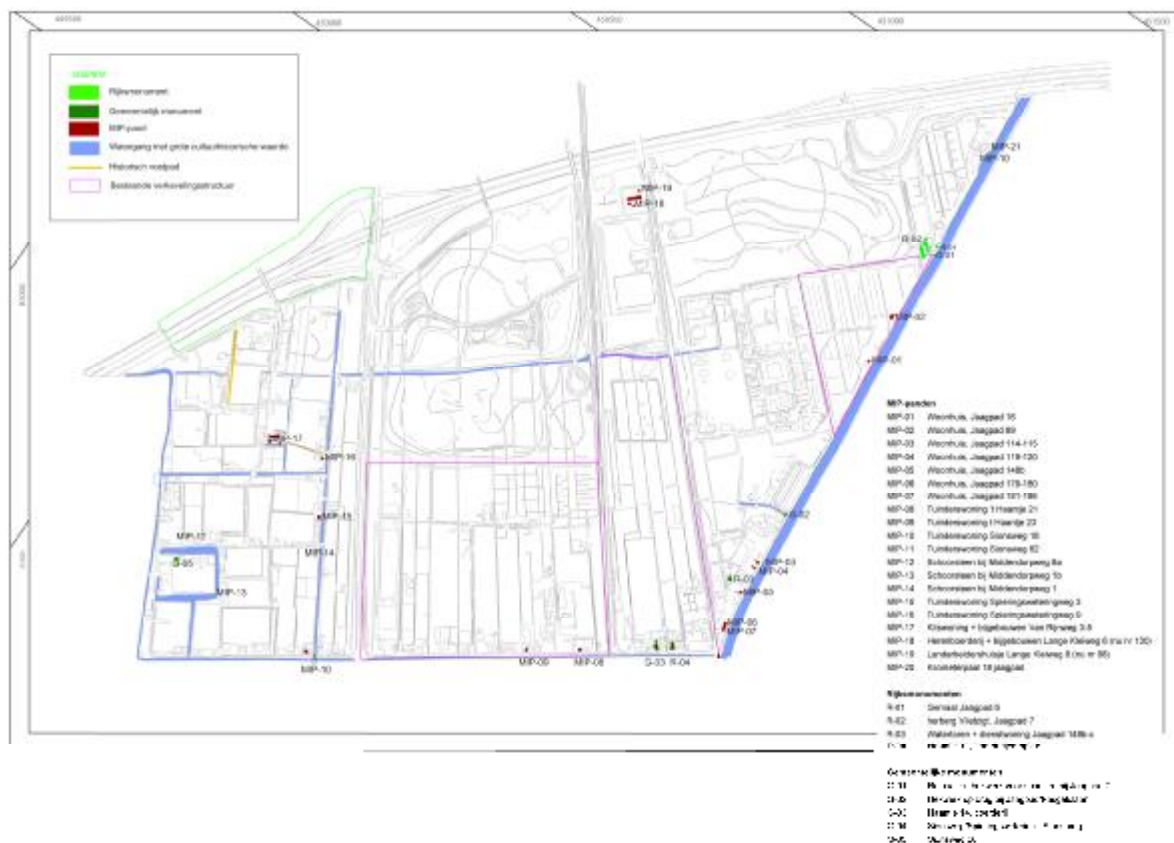
Binnen de grenzen van de tuinen, behorend tot de buitenplaats Sion zijn resten te verwachten die deel uitmaakten van de uitgestrekte tuin als bijgebouwen, vijvers en riolen. In 2009 werd geconstateerd dat een waterin- en uitlaat nog geheel gaaf aanwezig is.

Maatregel

De resten van de Nieuwe Tijd liggen direct onder en in de huidige bouwvoor. Daarom is een booronderzoek een nauwelijks geschikte methode om dergelijke woonplaatsen op te sporen. De nederzettingen en het verkavelingssysteem dient te worden opgespoord door middel van proefsleuven. Daarnaast is historisch bronnenonderzoek een belangrijk hulpmiddel.

De dikte van de bouwvoor is bepalend voor de bedreiging van de archeologische resten. De dikte van de bouwvoor is ongeveer dertig centimeter. Er zal ook rekening moeten worden gehouden met de gevolgen van voorbelasting, waterpeilwijzigingen, etc. Resten van stenen funderingen kunnen zelfs op nog geringere diepte dan zo'n dertig centimeter beneden maaiveld worden verwacht.

8. Bouwkundige objecten

Afbeelding 21: Monumenten en Mip Panden

Monumenten zijn meer dan de objecten die op een officiële monumentenlijst staan. Het gaat hierbij ook om beeldbepalende objecten. Het is immers niet vanzelfsprekend dat alles wat waardevol uiteindelijk ook een officiële status krijgt als Rijksmonument of gemeentelijk monument.

Een monument is niet een op zich zelf staand object. Ook de omgeving waarvan het deel uitmaakt is van belang. Daarom wordt in de monumentenzorg met nadruk ook naar ensembles gekeken.

Cultuurhistorische elementen zijn van belang als bron van inspiratie voor de planontwikkeling van Rijswijk-Zuid. Het vormt een verbinding tussen het verleden en het heden. Juist de identiteit van Rijswijk-Zuid leunt zwaar op het verleden. Zo speelt het klooster en latere buitenplaats Sion een belangrijke rol in het ontwerp van de wijk.

Rijswijk-Zuid is niet uitputtend geïnventariseerd. Er zijn in opdracht van de Gemeente Rijswijk twee verkenningen opgesteld (De Gooijer 2004 en Meijer 2010a). Daarnaast heeft eerder een inventarisatie plaats gevonden voor het Monumenten Inventarisatie Project (MIP) (Bookelman e.a. 1995). Voor het opstellen van de lijst is ook gebruik gemaakt van de redengevende omschrijvingen van de gemeentelijke monumenten. Door sloop van de kassen komen nog steeds 'onontdekte' zaken aan het licht zodat aanvullingen zullen volgen.

In het onderstaande zijn als catalogusnummers de volgende codes gebruikt:

- A1 = Archeologische vindplaats nummer 1
- RM = rijksmonument nummer 1
- GMR = Gemeentelijk Monument Rijswijk
- MIP = Monumenten Inventarisatie Project
- BP = Beeldbepalend

In het plangebied zijn de volgende Rijksmonumenten:

RM 1

Boerderijcomplex Paulinaburch
Lange Kleiweg 98
Complexnummer 518127
Gebouwd tussen 1885-1888.
Boerderij van het langhuistype.

RM 2

Landarbeiderswoning
Lange Kleiweg 100
Monumentnummer 518129
Gebouwd 1922.

RM 3

Boerderijcomplex Breedam
't Haantje 11
Complexnummer 518141
Gebouwd 1863
Boerderij van het dwarshuistype.

RM 4

Boerderijcomplex Vlietzicht (Vlietzig)
Jaagpad 7
Complexnummer 518134
Gebouwd 1890
Boerderij van het langhuistype.

RM 5

Gemaal Plaspoelpolder
Jaagpad 6
Monumentnummer 20055
Gebouwd 1873
Stoomgemaal (installatie vervangen 1924)

RM 6

Watertoren met dienstwoning
Jaagpad 148b en 148c
Complexnummer 518148
Gebouwd 1911

In het plangebied zijn de volgende Gemeentelijk monumenten:

GMR 1

Boerderijcomplex Veelzicht
't Haantje 14
Nummer GM - 011
Gebouwd ca. 1860
Boerderij van het dwarshuistype.

GMR 2

Sionsbrug met hekpijlers
Sionsweg, hoek Spieringsweteringweg.
Nummer GM - 051
Gebouwd ca. 1680
Bekroning origineel, hekpijlers herbouwd 1975.

GMR 3

Rolpaal en hekwerk brug

Tegenover Jaagpad 6 en 7.

Nummer GM - 054

Gebouwd ca. 1895

Hekwerk met hoge zijde (landzijde) en lage zijde (waterkant). Lage zijde is ellipsvormig vanwege de jaaglijnen.

GMR 4

Hekwerk brug

Jaagpad - Pasgeldlaan.

Nummer GM - 062

Gebouwd ca. 1895

Hekwerk met hoge zijde (landzijde) en lage zijde (waterkant). Lage zijde is ellipsvormig vanwege de jaaglijnen.

In het plangebied zijn de volgende MIP objecten:
(ontleend aan Bookelman e.a. 1995)

MIP 1

't Haantje 21

Object code ZH-DS-459-02

Tuinderswoning.

Gebouwd ca. 1915

MIP 2

't Haantje 23

Object code ZH-DS-459-01

Tuinderswoning.

Gebouwd ca. 1925

MIP 3

Middendorpweg

Aan westzijde huisnummer 8a

Coördinaten: 82.039/448.095

Object code ZH-DS-459-24

Schoorsteen

Gebouwd ca. 1900

MIP 4

Voormalige boerderij Kitswoning

Van Rijnweg 3-5

Object code ZH-DS-459-15

Herbouwd 1903, met oudere bijgebouwen.

MIP 5

Sionsweg 1

Object code ZH-DS-459-11

Tuinderswoning

Gebouwd ca. 1900

MIP 6

Sionsweg 18

Object code ZH-DS-459-22

Restant bijgebouw buitenplaats Sion (Timmermanswoning), tuinderswoning,

Gebouwd 18^e eeuw (enkele delen), vooral 19^e en 20^e eeuw.

(Meijers 2010b)

MIP 7
Sionsweg 62
Object code ZH-DS-459-23
Tuinderswoning
Gebouwd ca. 1915-1925

MIP 7
Spieringsweteringweg 3
Object code ZH-DS-459-25
Tuinderswoning
Gebouwd ca. 1905

MIP 8
Spieringsweteringweg 9
Object code ZH-DS-459-26
Tuinderswoning
Gebouwd ca. 1925

MIP 9
Kilometerpaal
Jaagpad (tegenover ingang opslag).
in de zuidelijke oksel van het Jaagpad en een haaks daarop gelegen pad naar het volkstuincomplex
"Lommerrijk", tegenover een opslagterrein aan De Vliet
Coördinaten: 83.435 / 450.520
Object code ZH-DS-459-12
Kilometerpaal 18
Gietijzer, ca. 1900.

MIP 10
Kilometerpaal
Jaagpad "(naast ingang tuinderscomplex "Lommersdyck")", volgens Bokelman 1995
N.B.: 'Lommersdyck' moet zijn: 'Lommerrijk'
In 2010 niet ter plaatse gevonden.
Object code ZH-DS-459-12
Kilometerpaal 19
Gietijzer, ca. 1900.

MIP 11
Jaagpad 16
Object code ZH-DS-459-08
Woonhuis
Gebouwd ca. 1900.

MIP 12
Jaagpad 89
Object code ZH-DS-459-09
Dubbel woonhuis
Gebouwd ca. 1890.

MIP 13
Jaagpad 114-115
Object code ZH-DS-459-06
Beneden- en bovenwoning
Gebouwd ca. 1890-1910.

MIP 14
Jaagpad 120-119
Object code ZH-DS-459-05
Beneden- en bovenwoningen

Gebouwd ca. 1925.

MIP 15

Jaagpad 180-179

Object code ZH-DS-459-03

Beneden- en bovenwoningen

Gebouwd ca. 1910.

MIP 16

Jaagpad 182-186, 181-185

Object code ZH-DS-459-04

Woningen

Gebouwd ca. 1910.

In het plangebied zijn de volgende beeld bepalende objecten:

BP 1

Sionsweg 24

Rentenierswoning

Ca. 1925

BP 2

Sionsweg 28

Woonhuis

Ca. 1920

BP 3

Sionsweg 58 e.v.

Blok arbeiderswoningen

1925

(=noordzijde voorplein buitenplaats Sion)

BP 4

Middendorpweg

Aan noordzijde huisnummer 1b

Coördinaten: 82.237/448.015

Schoorsteen

Z.D.

BP 5

Middendorpweg 1

Schoorsteen en ketelhuis

Coördinaten: 82.400/448.280

Z.D.

BP 6

Sionsweg 8-10

Dubbel woonhuis

Ca. 1925

BP 7

't Haantje 26

Woonhuis, geknikt dak

Ca. 1950?

BP 8

't Haantje 24

Dubbel woonhuis

Wederopbouw, Delftse school

Ca. 1955?

BP 9
't Haantje 20
Bungalow
Ca. 1955?

Bijzonder aandachtspunt:

BP 10
Sionsweg 42-44
Voormalig koetshuis buitenplaats Sion
Ca. 1700
Laatste nog bestaande opstal van de buitenplaats Sion binnen de waterpartijen!
(Meijers 2010c).

9. Conclusie

Deze studie is slechts een verkenning van de cultuurhistorische waarden van Rijswijk-Zuid. Op diverse deelthema's als archeologie en tuinbouwgeschiedenis zal de studie verder uitgewerkt moeten worden. De eerste resultaten van de verkenning onderstrepen dat Rijswijk-Zuid een cultuurhistorisch waardevol gebied is. In de komende jaren zal Rijswijk-Zuid drastisch van aanblik veranderen. Door het gebruik maken van de cultuurhistorische waarden kunnen deze worden benut in het nieuwe inrichtingsplan en zodoende de nieuwbouwwijk een bijzonder karakter geven.

Literatuurlijst

Asmussen 1992

P.S.G. Asmussen, Rijswijk. Archeologisch onderzoek t.b.v. de spoorverdubbeling/tunnelaanleg NS-tracé Rijswijk (ZH), RAAP-Rapport 66, 1992.

Bookelman e.a. 1995

J. Bookelman e.a., Jongere bouwkunst en stedenbouw 1800-1945 Rijswijk, Monumenten Inventarisatie Project (MIP), 1995.

Burnier en Maas 2003

C.Y. Burnier en H. Maas, Archeologisch onderzoek op de vindplaatsen 22&34 in het kader van de aanleg van het AHR-transportstelsel, 2003.

Bleyswijck 1667

D.E. van Bleyswijck, Beschrijvinge der Stadt Delft, 1667.

Bloemers 1978

J.H.F. Bloemers, Rijswijk (Z.H.), 'De Bult'. Eine Siedlung der Cananefaten, Nederlandse Oudheden, 8, 1978.

Bloemers 1985

J.H.F. Bloemers, Rijswijk, in: archeologische kroniek van Zuid-Holland over 1984, Holland, 6, 1985, 352-353.

De Gooijer 2004

A. de Gooijer, Overzicht cultuurhistorische waardevolle objecten gebied 't Haantje en Sion (Rijswijk ZH), rapport GMA 04-1112, 2004.

Hessing 1992

W.A.M. Hessing, Rijswijk: spoorverbreding (Nederlandse Spoorwegen), in: archeologische kroniek van Zuid-Holland over 1992, Holland, 6, 1993, 342-343.

Koot 2008

Hans Koot, Opgegraven! Archeologisch onderzoek in Rijswijk, Rijswijkse Serie, 13, 2008.

Leuvering 2010

J.H.F. Leuvering, Inventariserend Veldonderzoek, karterend booronderzoek. 150 kV tracé te Rijswijk, gemeente Rijswijk, Synthegra Rapport S100032, 2010.

Van Liere 1948

W.J. van Liere, De bodemgesteldheid van Nederland. Deel II. De bodemgesteldheid van het Westland, in: Verslagen van Landbouwkundige Onderzoekingen, no. 54.6, 1948.

Meijer 2010a

P.C. Meijers, Rijswijk-Zuid, P.C. Meijers, Bouwhistorie & Restauratie, 2010.

Meijers 2010b

P.C. Meijers, Bouwhistorische verkenning voormalige Timmermanswoning Sionsweg 18 te Rijswijk, P.C. Meijers, Bouwhistorie & Restauratie, 2010.

Meijers 2010c

P.C. Meijers, Bouwhistorische opname Voormalige Koetshuis Sionsweg 42 – 44 te Rijswijk, Voormalig koetshuis buitenplaats Sion, P.C. Meijers, Bouwhistorie & Restauratie, 2010.

Moerman 2010

Jacques Moerman, Sion, klooster, buitenplaats en tuinbouwgebied. De rijke historie van het Rijswijkse Sion, Rijswijkse Serie, 21, 2010.

Rieffe e.a. 2006

E.C. Rieffe, L.I. Kooistra, D.G. van Smeerdijk en J. van Dijk, AHR-D, -E en -Q, in: E.E. Bulten en Y.M. Boonstra (redactie), Archeologisch onderzoek In- en effluentleidingen Afvalwaterzuivering Haagse Regio, Rapport 0619, 2006, 78-120.

Sarfatij 1981

H. Sarfatij, Rijswijk, in: archeologische kroniek van Zuid-Holland over 1980, II, Zuid-Holland, Holland, 6, 1981, 275-279.